

מלחמת הפריפריות: המיפוי החברתי של הרוגי צה"ל באינתיפאדת אל-אקצא

יגיל לוי

התוכנית ללימודי דמוקרטיה, האוניברסיטה הפתוחה

1. מבוא

בספטמבר 2000 פרצה אינתיפאדת אל-אקצא ובאחת נגוזה האשליה שמדינת ישראל צועדת בנתיב ישיר לקראת שלום. בהדרגה כבשה ישראל מחדש את השטחים הפלסטיניים וחדשה את השליטה על האוכלוסייה הפלסטינית בצורות שונות, תוך שימוש מסיבי בנשק. בקרב הציבור בישראל זכתה פעילות הצבא להסכמה פוליטית רחבה, גם מצד קבוצות שצידדו בעבר בתהליך אוסלו. תפקיד מגייס חשוב היה לתהליך המעגלי שבו צה"ל פוגע ברשות הפלסטינית, בעקבות זאת נפגם כוחה לשלוט בכוחות המזוינים שבשטחה, הפיגועים בישראל מתגברים, מתגבשת לגיטימציה להסלמה נוספת של פעילות צה"ל ברשות וחוזר חלילה.

התמיכה הפוליטית בפעולות הצבא נותרה ללא בקיעים של ממש לאורך זמן. בשונה ממלחמת לבנון ומהאינתיפאדה הראשונה, קולן של תנועות השלום באינתיפאדת אל-אקצא נדם כמעט לחלוטין. כמעט לא נראו התארגנויות של חיילים או של הוריהם. בקיעים ראשונים התגלעו במחצית הראשונה של 2002, אז התרכבו מקרי הסרבנות בקרב חיילים וקצינים ממערך המילואים, אולם תהליך זה דמם עם תחילתו של מבצע "חומת מגן" באפריל 2002. גם מידע על התנהגות אלימה של חיילים הובא לתודעת הציבור רק במהלך 2004, עם הופעתה של "שוברים שתיקה" – תנועה של חיילי סדיר משוחררים. פוטנציאל הביקורת שכך מאז ראשית 2005, משהחל הצבא לשתף פעולה עם הדרג המדיני בתוכנית ה"התנתקות". ההחלטה על מהלך זה, יש להדגיש, לא ניזונה מלחצים של תנועות מחאה ישראליות, בשונה למשל מהנסיגות מלבנון.

מאמר זה מבקש לתרום לדיון בשאלה מדוע הצליח הגיוס הפוליטי להתנהלות הצבא

* ראשיתו של מאמר זה במאמר שפרסמתי בעיתון הארץ ב-4 בפברואר 2005, ובו ערכתי מיפוי של הרוגי אינתיפאדת אל-אקצא. תודתי לעיתונאי הארץ שחר אילן, אלוף בן ושמואל רוזנר, שעודדו את הפרסום. תודה לאשר אריאן, לחוה ברונפלד, לינון כהן, לסטיוארט כהן, לאודי לבל, לגל לוי ולדני צידון על הערותיהם למאמר בהארץ, שעודדו אותי להפוך אותו למאמר אקדמי, לאיל בן-ארי ולאופיר עבו שקראו טיוטות של המאמר וסייעו בגיבושו ולשלושה קוראים אנונימיים של כתב-העת תיאוריה וביקורת על הערותיהם המועילות.

באינתיפאדת אל-אקצא. אבקש לבחון מדוע זכו המדינה והצבא המשרת אותה לאוטונומיה רבה יחסית בניהול מהלך צבאי לאורך זמן, ללא הפרעה פנימית משמעותית, וזאת בניגוד לשחיקה באוטונומיה במהלך מלחמת לבנון והאינתיפאדה הראשונה, שבהן צמחו תנועות מחאה שקראו תיגר על מדיניות הממשלה ועל פעולות הצבא. אבחן זאת תוך התמקדות בהיבטים החברתיים והפוליטיים של הרכב ההרוגים בלחימה.

על פי ההסבר המוצע בשיח התקשורת, ההבדלים בתגובות הציבור נובעים לכאורה מן השוני בין טיפוס ההתרחשויות: בעוד שפעילות הצבא באינתיפאדה הראשונה התמצתה בדיכוי של התקוממות אזרחית לא חמושה, ומלחמת לבנון התנהלה בפריפריה הרחק ממקום מושבן של האליטות הישראליות, הרי באינתיפאדה השנייה מדובר בלחימה במיליציות ובחוליות טרור המפעילות נשק חם מסוגים שונים נגד אזרחים וחיילים. על כן, הפעלתה של אלימות צבאית באינתיפאדת אל-אקצא נחשבת לגיטימית יותר בעיני הציבור בישראל. ההסבר המקובל מתמקד אפוא בסביבה החיצונית המאיימת: בשעה שפצצות מתפוצצות בערי ישראל, אנשים שתמכו בעבר במחנה השמאל עוברים למחנה המרכזי-ימין ופעילות הצבא זוכה לתמיכה עממית.

המאמר אינו מנסה להפריך הסבר זה או לאששו, אלא לפסוע ממנו צעד אחד קדימה. סביבה חיצונית מאיימת או ידידותית איננה ישות אובייקטיבית, אלא הבניה שיחנית (Wendt 1992). ההתרחשות החיצונית היא ישות ממשית רק באופן שבו סוכנים פוליטיים קולטים את המידע המסודר ממנה, מסננים אותו לזירה הפוליטית הפנימית ומכנים באמצעותו ייצוג של זירה זו. על הבניית ייצוג זה עשויות להתמודד סוכנויות רשמיות של המדינה (בעיקר הצבא, משרדי הממשלה וגופי המודיעין) אל מול קבוצות חברתיות, הפועלות בסיוע התקשורת לגיבוש תמונה חלופית ולבחינה ביקורתית של הייצוג שהוכנה (ראו Levy 1997, 16–17). בהיעדר פעולה קולקטיבית המתפתחת מחוץ לסוכנויות המדינה, למשל מחאה פוליטית, מתחזקת הפנמה בלתי ביקורתית של הייצוג שסוכנויות המדינה מעניקות לזירה החיצונית. כך גוברת האוטונומיה היחסית של המדינה בניהול מהלכיה המדיניים והצבאיים.

באמצעות הסבר המתמקד ביחסי החליפין שבין השתתפות צבאית להשתתפות פוליטית, אטען שהאוטונומיה היחסית של מדינת ישראל בניהול מהלכיה הצבאיים התחזקה נוכח השינוי בהרכב החברתי של הרוגי צה"ל בלחימה בשטחים. בחלק הראשון של המאמר אדון בהיבט התיאורטי של השליטה הפוליטית על הצבא במסגרת הסדר הרפובליקני, ובהשלכות על המקרה הישראלי. בחלק השני אציג מיפוי חברתי של הרוגי מלחמת לבנון ושל הרוגי אינתיפאדת אל-אקצא — שתי מלחמות שהצטיירו בשעתן כפרויקט לאומי מרכזי — ואטען כי חל מעבר בהרכב החברתי של ההרוגים מהמרכז לפריפריה. בחלק השלישי אבחן כיצד הושפע השינוי מן המוטיבציה של הקבוצות החברתיות המשתתפות בלחימה, שכן בחלק הרביעי אטען שהשינוי בהרכב ההרוגים משפיע על עיצובו של אתוס השכול ומביא למעבר ממחאה להשלמה עם הקורבן. השינוי באתוס השכול הוא אחד ההסברים המרכזיים, לדעתי, להיעדרן של התארגנויות פוליטיות יעילות במהלך אינתיפאדת אל-אקצא.

התארגנויות פוליטיות עשויות היו לקרוא תיגר על החשיבה הצבאית, ולכן היעדרן מקל על סוכנויות המדינה להטמיע בקרב הציבור ייצוג של הזירה החיצונית כזירה המפיקה פיגועי הטרור. ייצוג מאיים זה מחזק את התפיסה הקובעת שלמדינת ישראל אין בררה אלא להשיב מלחמה שצרה ולהפעיל חימוש מסיבי.

אין תמה אפוא שחלף זמן רב מפרוץ האירועים ועד שהחלו להישמע בציבור קולות ביקורתיים, הבוחנים שמא הצבא מפעיל אלימות מופרזת, שלא זו בלבד שמוסריותה מוטלת בספק, אלא שהיא אינה עומדת במבחן האפקטיביות. הצבא, כך טוענים הקולות הביקורתיים, החמיץ הזדמנויות להפסקת האלימות בשלבים מוקדמים יחסית של העימות, ופעולותיו הביאו לקריסת הרשות הפלסטינית, שהוכיחה את עצמה בשנים 1996–2000 כבלם יעיל מפני ניסיונות לפגוע באוכלוסיית ישראל (ראו בר־סימן־טוב ואחרים 2005).

2. הסדר הרפובליקני של השליטה על הצבא

באופן תיאורטי, הביטחון שהמדינה מעניקה לאזרחיה הוא מוצר המסופק תמורת תשלום המוטל על האזרחים, למשל שירות צבאי או תשלום מסים. המדינה מנהלת מיקוח בלתי פורמלי עם הקבוצות המובילות בקרב אזרחיה להגברת נכונותן לשלם מחיר גבוה, לעתים מופקע, תמורת המוצר הביטחוני, במטרה להותיר בידיה "יתרת רווח" בדמות הגברת שליטתה הפנימית. שתי אסטרטגיות משמשות לכך. הראשונה היא העצמה שיחנית של האיום החיצוני: המדינה מייחסת משמעות יתר לעוצמת האויב ולכונותיו (Lake 1992). האסטרטגיה השנייה של המדינה היא הקניית זכויות אזרחיות, חברתיות ופוליטיות תמורת נטל המלחמה וההתכוננות אליה. במסגרת יחסי חליפין אלו, המדינה אף נכונה להגביל את פעילות הצבא בזירה הפנימית. מיקוח זה הניח את התשתית לדמוקרטיזציה המערבית ולכינונה של מדינת הרווחה (Burk 1995; Tilly 1997). כך אימצו החברות המערביות מודל של "חייל־אזרח", שקידם את העיקרון הרפובליקני של העתקת הריבונות מידי השליט לקהילת האזרחים. מרגע שכרכה המדינה בין השתתפות צבאית לבין זכויות אזרח, התגבש מצב שבו יציאה למלחמה מותנית בהסכמה פוליטית רחבה מצד אלה האמורים לשאת בנטל הצבאי ומצד האזרחים השולחים אותם. יחסי חליפין אלו מגלמים את המשוואה הרפובליקנית, המכוננת את השליטה הפוליטית הדמוקרטית על הצבא.

ברם, כל עוד משוואה זו מתקיימת, המדינה, בתגמלה את אזרחיה, רוכשת לגיטימציה להתנהלות צבאית אוטונומית. ברמה הסמלית, קהילת האזרחים שולטת על הצבא: היא מרחיקה אותו משיטור פנימי ומכוננת הסדרי בקרה פורמליים. אולם בפועל, המדינה מנהלת את ענייני הצבא באורח אוטונומי, ולכן הפרת המשוואה הרפובליקנית יוצרת תנאים להגברת השליטה המהותית של קהילת האזרחים על הצבא.

המשוואה מופרת כאשר קבוצות אזרחים מובילות סבורות שמוצר ההגנה שהמדינה מספקת יקר מדי מבחינה חומרית או מוסרית, אינו מספק ביחס לאיום, או אינו הולם ביחס

לזכויות שהמדינה מקנה לאזרחים תמורתו. בשעה שהמשוואה מופרת, מתגבש מניע לפעולה פוליטית קולקטיבית מצד קבוצות אזרחיות המבקשות לכונן מחדש את המשוואה על פי דרכן. הן מבקשות להטיל הגבלות על פעילות הצבא, להגביר את התגמולים שהן מקבלות תמורת הקרבתן הצבאית או לצמצם את ההקרבה. במצבים אלו, המדינה נדרשת לכונן את המשוואה מחדש. כדי לעשות זאת בצורה המשרתת את מטרותיה, היא יכולה להגדיל את התמורה שאזרחיה מקבלים ובכך לחדש את האוטונומיה שלה בניהול הצבא, כפרט אם התמורה אינה מתפרסת להגדלת מרחב ההשפעה של האזרחים על ההתנהלות הצבאית. דרך אחרת לכונן מחדש את המשוואה היא לצמצם את מחיר הביטחון, למשל על ידי גיוס תמיכה חיצונית כספית ואף צבאית (Barnett 1992, 31–40). כדי לצמצם את המחיר יכולה המדינה גם לצמצם את היקף ההשתתפות הצבאית או להשתית על קבוצות של אנשי פריפריה ושל נשים, קבוצות המוכנות להקריב את עצמן במחיר נמוך יותר מקבוצות המרכז שקדמו להן. צמצום הבסיס החברתי של הגיוס הצבאי, בשילוב עם שינוי הרכבו, מקטינים את כושר המיקוח של האזרחים ומגבילים הן את המוטיבציה והן את הלגיטימציה לפעולה קולקטיבית (Silver, Forthcoming). כך נוצרים תנאים לשיקום האוטונומיה היחסית של המדינה בזירה הצבאית. דוגמה לתהליך זה היא ארצות הברית, ששיקמה את האוטונומיה הפגועה שלה לאחר מלחמת ויטנאם, והתוצאה ניכרה במלחמות המפרץ.

העיקרון הרפובליקני של חייל-אזרח הוטמע גם בחברה היהודית בישראל. הצבא הישראלי אורגן על יסוד גיוס חובה המוני, שכונן קשר גורדי בין חיילות לבין אזרחות מהותית תחת כנפיו של האתוס הממלכתי (Shafir and Peled 2002). את הסדר הזה גיבשה והובילה הקבוצה החברתית הדומיננטית של גברים אשכנזים-חילונים מהמעמד הבינוני – קבוצה שייסדה את הצבא, איישה את מדרגו הבכיר וזוהתה עם הישגיו. הצבא נבנה לכאורה על בסיס שוויוני, אולם למעשה הקבוצה האשכנזית יועדה להובילו בממד האיכותי, כנגזרת של עיצוב צבא מערבי ומודרני. קבוצות חברתיות פריפריאליות, בעיקר המזרחים, הוצגו כמי שיכולות לתרום לצבא בממד הכמותי, אך לא בממד האיכותי. המזרחים הוצגו כ"אוריינטלים", ה"מצטרפים" אל החברה הישראלית המערבית. לשוליים נדחקו גם הנשים, ששימשו בעיקר בתפקידי עזר. קבוצות אחרות – חרדים ואזרחים פלסטינים – הודרו מן השירות הצבאי, וכך הורחקו מאתר הבינוני של הישראליות היהודית החדשה. הדרתן של קבוצות אלו חיזקה את הלגיטימציה של הקבוצות המשרתות בצבא להפיק עוצמה חברתית והון סמלי משירותן הצבאי.

מיקומן של הקבוצות השונות בהיררכיה הצבאית שועתק לספּרה החברתית בזכות ההמירות (convertibility) הגבוהה של משאבים מספּרה לספּרה בחברה. שערי המירות גבוהים הבטיחו שהשכבה האשכנזית החילונית תפיק מהשתתפותה הצבאית משאבים בשיעור העולה על הקרבתה, בדמות הנאה מפירות המלחמה (למשל קרקעות, ניצול של כוח אדם פלסטיני זול ותעשיית הנשק) ויכולת לתרגם את הדומיננטיות הצבאית לדומיננטיות חברתית. האתוס הצבאי הממלכתי הגדיר את המגויסות של החברה הישראלית למאמץ

הצבאי כערך חברתי עליון. השירות הצבאי הפך לאמת מידה מכרעת, המעניקה זכויות יתר לפרט ולקולקטיב הפועלים בשירות המדינה. לכן, הגברים הצברים הלוחמים, שזוהו עם הישגיות צבאית, הצליחו בזכות זיהוים זה לרכוש לגיטימציה למעמד החברתי המועדף (לוי 2003). קבוצה זו היתה לנשאת של אידיאולוגיה מיליטריסטית, כל עוד אידיאולוגיה זו קידמה את הסטטוס החברתי שלה (ראו גם בן-אליעזר 1995).

הגרסה הישראלית של המשוואה הרפובליקנית הופרה בהדרגה לאחר 1973. עד צומת זה השכילה המדינה ליצור איזון בין מחיר הביטחון לבין התמורה המסופקת לאזרחים. עליות משמעותיות במחיר הביטחון כוסו עד אז על ידי מקורות חיצוניים, קרי רווחי הכלכליים של הכיבוש (מאז 1948) וסיוע חיצוני. מקורות אלו אף הותירו יתרת רווח ניכרת בידי המעמד הבינוני. לאחר 1973, לעומת זאת, פחת המחיר שהקבוצות המובילות בקרב "צרכני הביטחון" היו מוכנות לשלם תמורת הסחורה הביטחונית. גם הכישלונות הצבאיים התכופים מ-1973 ואילך לא העיבו על התחושה שהמדינה מספקת רמת ביטחון נאותה לאזרחיה. בניגוד למלחמות העבר, שחוללו צמיחה במשק הישראלי, מלחמת 1973 הביאה עמה משבר כלכלי, שבעקבותיו פחתה התמורה החומרית שזכו לה בני המעמד הבינוני האשכנזי החילוני תמורת נשיאתם בנטל המלחמה. מנגד, עלויות הריאליות של המוצר הביטחוני דווקא עלו כתוצאה מעלויותיה של ההתעצמות הצבאית. מוטיבציית ההקרבה הידלדלה גם בשל התחזקותו של האתוס החומרי-צרכני – התחזקות שנבעה באופן פרדוקסי מפירותיה הכלכליים של מלחמת 1967. גורם נוסף שתורם להפרת המשוואה הרפובליקנית היה הגלובליזציה הכלכלית, שהשתלטה בהדרגה על החברה בישראל וסדקה גם בעוצמתה הכלכלית והסמלית של ההתיישבות העובדת. בעקבות שינויים אלו, פחתה חשיבותה של התרומה למדינה כאמת מידה מרכזית לחלוקת תגמולים חברתיים ולהצדקה של דומיננטיות חברתית (ראו רם 2005). לצד זאת, קבוצות שאינן משרתות בצבא, או שתרומתן הצבאית מועטה – למשל חרדים, פלסטינים אזרחי ישראל ונשים – הגיעו להישגים שאינם תלויים עוד במבחן השירות הצבאי. השירות הצבאי אף הפך לגורם המפריע לבני המעמד הבינוני האשכנזי החילוני למצות את יתרונותיהם הראשוניים בשוק העבודה התחרותי. בקצרה, המדינה תבעה מחיר מופקע תמורת סחורה ביטחונית שערכה מופחת. זוהי משוואה מופרת.

נוכח הפרת המשוואה השתנתה האוריינטציה של המעמד הבינוני, כפי שבא לידי ביטוי בשני סוגים של פעולה צרכנית-קולקטיבית: מחאה וצמצום ההקרבה. המחאה חתרה לצמצם את הנטל של תחזוק הצבא וכד להטיל מגבלות על השימוש בכוח צבאי. דווקא ההשתתפות הצבאית ההמונית, המתגמלת את נושאה, יצרה פוטנציאל של התנגדות רחבה לתהליך עצמו, הצומחת מבין שורות המשתתפים. כך הופיעו עוד ועוד תנועות של חיילים משוחררים, החל ב"שלום עכשיו" וב"גוש אמונים", דרך תנועות המחאה של מלחמת לבנון וכלה ב"ארבע אמהות". קבוצות אלו, שהפעילו לחצים צולבים על הצבא, ביטאו את נטייתם של חיילים ושל בני משפחותיהם לאחוז בשירות הצבאי כמנוף להשמעת השקפותיהם הפוליטיות.

לחצים אלו הובילו להגבלת האוטונומיה של הצבא. המדינאות הישראלית, שהועידה בעבר תפקיד מרכזי לשימוש בצבא, החלה לפנות לאמצעים בלתי צבאיים, החל בנסיגה מסיני ב-1979 וכלה בהסכמי אוסלו בשנים 1993–1995 ובנסיגה מלבנון בשנת 2000. מהלכים אלו היו חלק מתהליך של מיתון הסכסוך הישראלי-ערבי.

לצד המחאה, השינוי באוריינטציה של המעמד הבינוני האשכנזי החילוני בא לידי ביטוי גם בנטישה הדרגתית של השירות הצבאי, ובעיקר בירידה בנכונות לשרת שירות קרבי ושירות קבע בעקבות מלחמת לבנון. בהמשך החלו בני מעמד זה להתנות את השירות בתמורה כספית הולמת ובחלוקת הנטל עם קבוצות שאינן משרתות. תהליך זה הגיע לשיאו במחצית שנות התשעים וזכה בשיח הציבורי לכינוי "משבר המוטיבציה". את החלל שהותיר מעמד זה באיחוד השדה תפסו בהדרגה ארבע קבוצות שנחקו עד אז למעמד פריפריאלי בשורות הצבא: המזרחים – תחילה המזרחים המוביליים יחסית, ובהמשך אלו המוביליים פחות; חובשי "כיפות סרוגות"; מהגרים חדשים, בעיקר מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה; ואט-אט גם נשים. השינוי בהרכב הצבא הואך בשנות התשעים, לצד תהליך אוסלו והנסיגה מלבנון. משפרצה אינתיפאדת אל-אקצא היה ההרכב החדש של הדרג היבשתי הלוחם מגובש יחסית (לוי 2003, 236–263).

הקבוצות החדשות ראו בשירות הצבאי הזדמנות למוביליות חברתית ופוליטית ולהטבעת חותם אידיאולוגי, ולכן לא ציפו לתמורה מיידית, בעיקר חומרית, כמו זו שציפו לה הקבוצות האשכנזיות החילוניות בשעתן – ציפייה שאי-מילוייה הביאה אותן להתרחק בהדרגה מהדרך הצבאית. על כן, מנקודת מבטה של המדינה, נטישת האשכנזים היתה בעיה, אך גם הפתרון לבעיה. "הארכיטקטורה החברתית" החדשה של הצבא, כפי שניסחתי זאת במקום אחר (שם, 285–307), סיפקה מענה למחסור בקבוצת חיילים המגלה נאמנות לדרך התנהלותו של הצבא. השירות הצבאי הושתת בהדרגה על קבוצות חברתיות המפנימות את יסודותיה של התרבות הצבאית, בלי לגייס את קבוצות המקור החברתיות שלהן לפעולה מחוץ לצבא ואף נגדו. ככלות הכל, ההגבלות שהוטלו על תפקוד הצבא מאמצע שנות השבעים נבעו בעיקרן מהתארגנויות המבוססות על קבוצות אשכנזיות חילוניות, שביקשו להכפיף את דפוסי הפעולה של הצבא להיגיון שלפחות בחלקו אינו צבאי, וגם אם צבאי הוא, הרי הוא עומד בסתירה להיגיון השגור בממסד הצבאי. זהו המשותף לפעילותן של תנועות כגון "שלום עכשיו", "יש גבול", "חיילים נגד שתיקה" ו"ארבע אמהות". אם כן, המדינה כוננה מחדש את המשוואה הרפובליקנית, אך במחיר נמוך יותר מנקודת מבטה: במקום להקצות זכויות ותגמולים אחרים, הנובעים ישירות מהתרומה הצבאית, או לכרסם עוד באוטונומיה התפעולית של הצבא כדי למשוך מחדש את האשכנזים החילונים, תגמלה המדינה את הקבוצות החדשות בכך שפתחה בפניהן את הנגישות לצבא.

הצבא אינו מפרסם נתונים על ההרכב האתני והמעמדי של חייליו. עם זאת, בהתבסס על מכלול דיווחים אפשר לקבוע באורח סכמטי כי בראשית שנות ה-2000, הדרג הלוחם הסדיר של הצבא מורכב מכ-20% חובשי כיפות סרוגות ממוצא אשכנזי, כ-20% ויותר

מהגרים מברית המועצות לשעבר, כ-35% מזרחים (כולל מזרחים חובשי כיפות סרוגות), כ-20% אשכנזים חילונים ועוד אחוזים בודדים של נשים, בדווים ודרוזים, מהגרים מאתיופיה וקבוצות מהגרים אחרות (שם, 305–366).

הארכיטקטורה החברתית החדשה של הצבא, כפי שהיא עולה מנתונים אלו, עמדה למבחן באינתיפאדת אל-אקצא. כאמור, אינתיפאדה זו לא הצמיחה מחאה דומה לזו שצמחה בעקבות המלחמות הקודמות. בהיעדר קבוצות מובילות שיאתגרו את האופן שבו מציגה המדינה את המציאות בשיח הפוליטי, היו סוכנויות המדינה חופשיות לייצג כראות עיניהן את הזירה החיצונית כזירה מאיימת והלומת פיגועי הטרור, המצדיקה מענה צבאי מסיבי. המפתח לכך מצוי לא רק בעצם השינוי בהרכב הנושאים בנטל הלחימה בפלסטינים, אלא בעיקר בהשפעת השינוי על ההרכב החברתי של הרוגי הלחימה ובעקבות זאת על עיצובו החדש של אתוס השכול. קבוצות העילית המסורתיות צמצמו את הקרבתן ולכן לא התגבשו אצלן המניע והמסה הקריטית להגבלת הלחימה בפלסטינים, ואילו בקרב הקבוצות המקריבות החדשות התפתח אתוס חדש של השלמה עם הקורבן והאדרתו.

3. מיפוי הרוגי צה"ל באינתיפאדת אל-אקצא

3.1. המתודולוגיה

מפרוץ אינתיפאדת אל-אקצא בספטמבר 2000 ועד יולי 2005 נהרגו בפעילות מבצעית 233 חיילי צה"ל ומג"ב. לצורך המיפוי נסקרו כל ההרוגים הללו. המיפוי התמקד בחיילים שנהרגו ממגע אש עם פלסטינים, לרבות תאונות מבצעיות במהלך מגע, ולכן לא נכללו בו עשרות חיילים שנהרגו בפיגועים באוטובוסים, בטרמפיאדות ובמקומות ציבוריים אחרים. כוחות מג"ב נכללו במיפוי משום שהם מתבססים בעיקר על חיילי חובה.

כדי לבחון עד כמה השתנתה מפת ההרוגים, השווייתי בין הרוגי אינתיפאדת אל-אקצא לבין הרוגי מלחמת לבנון. לשם כך נסקרו כל 231 ההרוגים בשבוע הראשון למלחמה (6–11 ביוני 1982). במיפוי הרוגי לבנון לא נספרו הרוגים בתאונות מינהליות, אך נספרו הרוגים מ"אש כוחותינו"¹.

¹ המידע על הרוגי אינתיפאדת אל-אקצא נאסף מתוך סריקה של אתרי אינטרנט מסוגים שונים: א. אתרי הנצחה רשמיים: אתרי הצבא, משרד הביטחון, משרד החוץ ומשרד ראש הממשלה; ב. אתרי הנצחה פרטיים המיועדים לציבור הרחב, חלקם בעלי גוון פוליטי: במבילי, http://www.bambili.com/right_asp/; גמלא, <http://www.gamla.org.il/english/memorial/index16.htm>; <http://www.remember.co.il/index1.php>; פרחים שבני חלוף, <http://rotter.net/forum/gil/6065.shtml>; ג. אתרי הנצחה משפחתיים ומוניציפליים ואתרים של בתי הספר ושל תנועות הנוער; ד. מידע שהתפרסם על הנופלים ועל משפחותיהם בעיתונות האינטרנטית. אתר משרד הביטחון שימש מקור עיקרי למיפוי הרוגי מלחמת לבנון, שכן מופיעים בו נתוני רקע על הנופל. נתונים משלימים נלקחו מאתרי הנצחה משפחתיים ומוניציפליים ומאתרים של בתי הספר ושל תנועות הנוער.

השבוע הראשון למלחמת לבנון נבחר ממספר סיבות: ראשית, רוב כוחות הצבא פעלו בו, סדיר ומילואים כאחד. למעשה, כמעט כל הצבא לחם, תופעה שלא חזרה על עצמה מאז. חשוב להבין מה היה הרכבו של הדרג הלוחם בביטוי המרבי. שנית, היתה זו המלחמה הראשונה מאז 1973, וההרכב החברתי של הלוחמים בראשיתה היה דומה לזה של מלחמת יום הכיפורים: הקבוצות האשכנזיות החילונית הן שניצבו במרכז הלחימה. לאחר השבוע הראשון השתנה הרכב הכוח, לא רק בשל השינוי באופי הלחימה מהתנגשות בין צבאות למלחמת גרילה, אלא גם משום שהתארכות המלחמה הנביטה את ניצניו הראשונים של משבר המוטיבציה.² משבר זה, שאפיין בראש ובראשונה את צעירי התנועה הקיבוצית, האיץ את כניסתן של קבוצות אחרות ללחימה (זמיר 1988). ושלישית, השבוע הראשון למלחמת לבנון היה מחולל המחאה המשמעותי ביותר עד אז, בעיקר סביב הקרב על הבופור, כפי שיובהר בהמשך. לכן, הגם ששתי המלחמות נבדלות זו מזו באופי הלחימה, ענייני הוא בהשוואת הפוליטיקה של המלחמה: מי הקריב ומה היו ההשלכות הפוליטיות של הרכבי ההרוגים השונים.

המיפוי נערך על פי קטגוריות אתניות-מעמדיות בסיסיות.³ השכבה האשכנזית החילונית, שהיתה עמוד השדרה ההיסטורי של הצבא, פולחה לשתי קבוצות. הקבוצה הראשונה היא המעמד הבינוני-גבוה, המרוכז בעיקר בערים הגדולות, רוב בניו לומדים בתיכונים העילית והוריהם מועסקים במקצועות שבראש המדרג התעסוקתי. עוד נמנים עם קבוצה זו צעירי ההתיישבות העובדת הוותיקה. קבוצה מעמדית זו אינה אחידה במישור החומרי, אלא בעיקר

את הסיווג האתני ערכתי על פי שם המשפחה של ההרוג (שם אביו) ופרטים על מוצא הוריו (שהם מובהקים יותר בנתונים על מלחמת לבנון מאשר בנתונים על האינתיפאדה). במקרים שבהם שם המשפחה אינו בעל מאפיין אתני ברור, בעיקר בנתוני האינתיפאדה, התבסס הסיווג על האינדקסיה המצטברת של מקום הלידה של ההרוג, השמות הפרטיים של הוריו, גודל המשפחה ואופי בית הספר התיכון שבו למד (מקצועי או עיוני, מידת היוקרה וכדומה). במקרים שבהם גם נתונים אלו לא הניבו תוצאה מובהקת, סווג ההרוג בדרך כלל במהופך לטענתי, כלומר, כמזרחי במלחמת לבנון וכאשכנזי באינתיפאדה. משפחה מעורבת סווגה על פי מוצא האב, בין השאר משום שלאב יש בדרך כלל השפעה רבה יותר על הבן בבחירת דרכו הצבאית. משפחה החיה בישראל ארבעה דורות ויותר סווגה כאשכנזית. את בני הדור השלישי, המסווגים בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כילידי ישראל, סיווגתי כאשכנזים או כמזרחים בהתאם למוצא של הדור הראשון, מאחר שישנם הבדלים בין ילידי ישראל הנובעים מדפוסי חֲבֵרוֹת שונים ומהשפעות מבניות המעוגנות במתאם, שעדיין מתקיים, בין מוצא אתני לבין מיקום מעמדי.

בסך הכל ישנם ארבעה מקרי ספק (כ-2%) בנתונים על הרוגי השבוע הראשון למלחמת לבנון, ו-14 מקרי ספק (כ-6%) בנתונים על האינתיפאדה. בכל אחד מהמקרים יכולה להיות טעות סיווג דו-כיוונית. על פי סימולציה שערכתי, אפילו הצטברות חד-כיוונית של הטעויות אינה משנה את המגמה הכללית. על כן, חשוב להדגיש שמיפוי הרוגי השבוע הראשון למלחמת לבנון אינו דגימה של הרוגי המלחמה. נהפוך הוא, אין ספק שדגימה של כל פרק זמן אחר של המלחמה תעלה נתונים אחרים, מהטעמים שפירטתי.

הקטגוריות תואמות להקשר המחקרי של הבנת המוטיבציה הצבאית, מאחר שקיים מתאם בין השיוך האתני-מעמדי לבין המוטיבציה הצבאית.

2

3

בסטטוס ובצפנים התרבותיים ההיסטוריים. הקבוצה השנייה היא אשכנזים בני המעמד הבינוני ומטה ותושבי הפריפריה. צעיריה לומדים בבתי ספר תיכון יוקרתיים פחות והוריהם מועסקים במקצועות בינוניים ומטה במדרג התעסוקתי.

השכבה המזרחית, הדתית והחילונית, פולחה לשלוש קבוצות. הקבוצה הראשונה היא הרובד המובילי של בני המעמד הבינוני, המתגוררים בעיקר בערים הגדולות. הצעירים הם בוגרי תיכון שרכשו תעודת בגרות. עם הוריהם של בני קבוצה זו נמנים בעלי משלח יד אקדמי, חופשי, טכני ומנהלים, וכן מחצית מעובדי הפקידות, הסחר והשירותים. הקבוצה השנייה היא הרובד הלא-מובילי של המזרחים. חלק מאנשיה מתגוררים ביישובים פריפריאליים. הקבוצה השלישית היא מזרחים תושבי ההתנחלויות (ללא מזרח ירושלים), המובחנים חלקית מן הקטגוריה הפריפריאלית, הן בהיותם קבוצה חדשה יחסית והן משום שהם נהנים ממוביליות חלקית הודות לסבסוד הממשלתי של ההתנחלויות, המקרין גם על האוריינטציה הצבאית שלהם. מאחר שענייננו, בין היתר, בהשפעת המוביליות החברתית על היחס לשירות הצבאי, פולחו אשכנזים ומזרחים בהתאם להבחנות המחדדות את המוביליות: האשכנזים החילוניים פולחו על פי ההבחנה בין מעמד בינוני-גבוה לבין מעמד בינוני ומטה, ואילו המזרחים פולחו על פי הבחנה בין הרובד המובילי (מעמד בינוני רחב) לבין הרובד הלא-מובילי.⁴

קבוצת המהגרים מברית המועצות לשעבר – הן המתנחלים שבהם והן תושבי הקו הירוק – פולחה בנפרד, משום שלקבוצה זו מאפיינים תרבותיים המבחינים אותה מקבוצות אחרות. היגיון דומה הביא גם לפילוח נפרד של יוצאי אתיופיה ושל מהגרים חילוניים ממדינות אחרות.

השכבה הדתית האשכנזית פולחה לשתי קבוצות: תושבי הקו הירוק ותושבי ההתנחלויות, מאחר שהבחנה זו משקפת הבדלים אידיאולוגיים הניכרים גם ביחס לשירות הצבאי. השכבה הדתית האשכנזית מובחנת על פי תרבותה ולא על פי מיקומה החברתי-כלכלי: הקבוצה הדתית-לאומית מוצאה מהמעמד הבינוני האשכנזי. תודעתה הפוליטית של הקבוצה, המקרינה גם על המוטיבציה לשירות צבאי, התגבשה בהשפעת מעמדה הסמלי הנחות לעומת

⁴ הסיווג המעמדי נקבע בהתאם לאינדיקציה המצטברת מנתונים על מקום המגורים (ברמת השכונה), על עיסוקי ההורים – או ההרוג עצמו במקרה של אנשי מילואים (בעניין זה הסתמכתי רבות על יעיש 2004 ועל מרכז אדוה 1999) – ועל נתונים ספציפיים, אם היו, למשל דיווח על אורח החיים. פעילות ההורים לאחר האירוע תרמה אף היא לסיווג המעמדי, שכן היכולת להתארגן ולקרוא תיגר על הצבא נגישה בעיקר לאנשי המעמד הבינוני. בית הספר התיכון שבו למד ההרוג סייע כנתון משלים ולא מכריע. עם תיכוני העילית נמנים חמשת התיכונים המובילים בכל אחת משלוש הערים הגדולות, ירושלים, תל-אביב וחיפה, ושני התיכונים המובילים בכל אחת מערי הלוויין של תל-אביב ושל באר-שבע. סיווג המקצועות נקבע על פי ההבחנות המוצעות במקורות הביבליוגרפיים המצוטטים בלוח 2 (הערה 5). מקרי ספק סווגו בהטיה כלפי הדרג המובילי פחות במקרה של מלחמת לבנון וכלפי הדרג המובילי יותר במקרה של האינתיפאדה. סיווגו של איש קבע נתן משקל לשיוך האתני-מעמדי של משפחתו המקורית כמניע להישארותו בצבא, בעוד שסיווגו של איש מילואים נתן משקל למצבו הכלכלי-תעסוקתי בעת נפילתו כגורם המשפיע על מוטיבציית השירות שלו.

ההגמוניה האשכנזית החילונית (לוי ופלד 1993, 126). הקבוצה החרדית האשכנזית מובחנת אף היא בממד התרבותי ביחסה למדינה ולייצוגיה התרבותיים. המשרתים בצבא מקרב הדרוזים והאזרחים הפלסטינים, לרבות הבדווים, קובצו יחד, למרות ההבדלים הפנימיים ביניהם. כך גם הנשים, שלמרות הבחנות אתניות-מעמדיות ותרבותיות, חולקות מוטיבציה משותפת להגברת נגישותן למקצועות הלחימה.

3.2. מפת ההרוגים החברתית: השינוי ממרכז לפריפריה
השוואה בין הרוגי השבוע הראשון למלחמת לבנון לבין הרוגי אינתיפאדת אל-אקצא מצביעה בכיור על השינוי בהרכב החברתי של הנושאים בעול הלחימה, כמפורט בלוח 1.

לוח 1: השוואה בין הרוגי צה"ל בשבוע הראשון למלחמת לבנון לבין ההרוגים באינתיפאדת אל-אקצא (באחוזים מעוגלים)

הקבוצה	השבוע הראשון למלחמת לבנון	אינתיפאדת אל-אקצא	השינוי
אשכנזים חילונים מהמעמד הבינוני-גבוה ומההתיישבות העובדת הוותיקה	32.5	14.5	-18
אשכנזים חילונים מהמעמד הבינוני ומטה ותושבי הפריפריה	15	13	-2
מזרחים מהמעמד הבינוני ומעלה – דתיים וחילונים – תושבי הקו הירוק	21	17.5	-3.5
מזרחים מהמעמד הבינוני-נמוך ומטה – דתיים וחילונים – תושבי הקו הירוק	18.5	15	-3.5
מזרחים – דתיים וחילונים – תושבי התנחלויות	0	3.5	3.5
דתיים אשכנזים תושבי הקו הירוק, ותיקים ומהגרים (ללא מהגרים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה)	9	6	-3
דתיים אשכנזים תושבי התנחלויות, ותיקים ומהגרים (ללא מהגרים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה)	0.5	4	3.5

המשך לוח 1

11	12	1	מהגרים מברית המועצות לשעבר, כולל תושבי ההתנחלויות
2.5	2.5	0	מהגרים מאתיופיה
1	3	2	מהגרים אשכנזים חילונים, ללא מהגרים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה
7	7.5	0.5	דרוזים ופלסטינים אזרחי ישראל
1.5	1.5	0	נשים
0	100	100	סך הכל
	233	231	=N

הנתונים מראים בבירור: אינתיפאדת אל-אקצא היא מלחמתן של הפריפריות החברתיות. את מקום קורבןן של קבוצות העילית המסורתיות תופסות הקבוצות הפריפריאליות. המעבר מהשבוע הראשון של מלחמת לבנון לאינתיפאדת אל-אקצא מצביע על ירידה בשיעור ההרוגים בני הקבוצות האשכנזיות מכ-48% לכ-28%. מגמת הירידה בולטת במיוחד בקרב המעמד הבינוני-גבוה וההתיישבות העובדת. מולם בולטת הכניסה למעגל ההרוגים של מהגרי שנות השמונים והתשעים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה (כ-13%), הכניסה של צעירים דרוזים ושל פלסטינים אזרחי ישראל (כ-7%) והכניסה של ציבור דתי המתגורר בהתנחלויות – מזרחים ואשכנזים כאחד (כ-7%). לראשונה מאז מלחמת 1948 נהרגו באינתיפאדת אל-אקצא גם חיילות (כ-1.5%). נוכחותן של הקבוצות המזרחיות ושל הקבוצות הדתיות-אשכנזיות נותרה יציבה בעיקרה, לאחר שהירידה בהשתתפות הקבוצות המתגוררות בקו הירוק אוזנה על ידי העלייה בהרוגים מקרב המתנחלים. יש להדגיש, כי נוכח גודלה של האוכלוסייה הנחקרת (כ-230 מקרים), אין להסיק מסקנות מתנודות של אחוזים בודדים, ולכן הניתוח יתמקד במגמות הכולטות.

3.3. הסברים חלופיים

ההשוואה אינה משמעותית בלי שנשווה את שיעור ההרוגים ביחס לחלקה של כל קבוצה באוכלוסייה, שהרי ייתכן שהדמוגרפיה היא ההסבר לשינוי, בעיקר נוכח ההגירה מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה בשנות התשעים. לוח 2 מציג את ההשוואה.

לוח 2: שיעור ההרוגים ביחס לאוכלוסייה (באחוזים מעוגלים)

שיעור השינוי בתרומה היחסית מהשבוע הראשון של מלחמת לבנון לאינתיפאדת אל-אקצא	אינתיפאדת אל-אקצא			השבוע הראשון למלחמת לבנון			
	שיעור ההרוגים ביחס לשיעור באוכלוסייה	משקל באוכלוסייה	שיעור ההרוגים	שיעור ההרוגים ביחס לשיעור באוכלוסייה ⁵	משקל באוכלוסייה ⁵	שיעור ההרוגים	
-39	181	8	14.5	295	11	32.5	אשכנזים חילונים מהמעמד הבינוני-גבוה ומההתיישבות העובדת הוותיקה
28	137	9.5	13	107	14	15	אשכנזים חילונים מהמעמד הבינוני ומטה ותושבי הפריפריה
-43	121	14.5	17.5	210	10	21	מזרחים מהמעמד הבינוני ומעלה – דתיים וחילונים – תושבי הקו הירוק

5 את משקלה של כל קבוצה באוכלוסייה חישבתי על פי אומדנים שונים. האומדנים לגבי מלחמת לבנון התבססו על סבירסקי 1981, 55–59; סמוחה 1993; ושנתון הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1995 (השוואה לשנת 1983). האומדנים לגבי אינתיפאדת אל-אקצא התבססו על יעיש 2004; ליין 2002; מרכז אדוה 1999; שנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 1995; 1998; 2001; 2004. השיוך של ילידי ישראל בתקופת האינתיפאדה נעשה על פי השיעור היחסי של ילידי חו"ל, שכן בתקופה זו שיעורי הילודה בקרב הדור השני הם שווים למדי. החישוב של תקופת מלחמת לבנון התחשב בהבדלים בשיעורי הילודה בין אשכנזים למזרחים.

ייתכן שנכון היה להתבסס על נתונים על משקלה הדמוגרפי של קבוצת הגיל הרלוונטית ולא של כלל הקבוצה, אולם חישוב של נתון זה הוא בעייתי במיוחד, בשל השילוב של הצלבה אתנית עם הצלבה מעמדית. יתר על כן, מאחר שבמעבר משנות השמונים לעשור הראשון של המאה ה-21 הצטמצמו ההבדלים בשיעורי הריבוי הטבעי בין מזרחים לאשכנזים, הרי הגידול בתרומה היחסית של המזרחים גבוה עוד יותר: תרומתם היחסית עלתה לא רק נוכח הירידה במשקלם הדמוגרפי הכללי, אלא גם נוכח השקלול של הירידה בקבוצת הגיל. גורם זה מחזק את המגמה המתוארת בניתוח המוצע.

המשך לוח 2

35	73	20.5	15	54	34	18.5	מזרחים מהמעמד הבינוני-נמוך ומטה – דתיים וחילונים – תושבי הקו הירוק
קבוצה חדשה	292	1.2	3.5	0	0	0	מזרחים – דתיים וחילונים – תושבי התנחלויות
-37	71	8.5	6	113	8	9	דתיים אשכנזים תושבי הקו הירוק, ותיקים ומהגרים (ללא מהגרים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה)
233	333	1.2	4	100	0.5	0.5	דתיים אשכנזים, תושבי התנחלויות, ותיקים ומהגרים (ללא מהגרים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה)

לוח 2 בשילוב עם לוח 1 מראים כי הדמוגרפיה לבדה אינה מסבירה את השינוי. האשכנזים (שתי הקבוצות במצטבר ובעיקר הקבוצה המובילית יותר) מקטינים את ייצוג היתר שלהם, בעוד המזרחים (שלוש הקבוצות במצטבר ובעיקר הקבוצות המוביליות פחות) מקטינים את ייצוג החסר שלהם באופן מלא. כמו כן, ודאי שאין זה סביר להסביר בגורמים דמוגרפיים את השתלבותם של חובשי הכיפות הסרוגות, הנשים, הדרוזים והפלסטינים אזרחי ישראל. פועל כאן גורם נוסף המעצים את השינוי הדמוגרפי, ויש לבאר. לשם המחשה, המבוססת על סימולציה, לו היה המשקל הדמוגרפי של הקבוצות נותר ללא שינוי בין שתי המלחמות, היינו מאתרים במפת ההרוגים מגמת שינוי, שהיתה אף מחריפה את הירידה היחסית בהרוגים מקרב הקבוצות האשכנזיות. ככלות הכל, כאשר משקלה של קבוצה כלשהי באוכלוסייה יורד, שיעור קורבנותיה הצבאיים אינו יורד באופן אוטומטי. ירידה תרחש רק אם קבוצה

אחרת, שמשקלה הדמוגרפי עלה על חשבון הקבוצה הראשונה, תצליח לחדור למאחזיה של הקבוצה הראשונה ובכך לצמצם את שיעור נוכחותה בצבא. ראינו אפוא שההסבר הדמוגרפי אינו מספק, ולכן יש לחפש אחר הסברים אחרים. ניתן להציג שני הסברים חלופיים:

ההסבר הראשון: הפרת המשוואה הרפובליקנית: זוהי גישת bottom-up. כפי שנטען בפרק התיאורטי, בעקבות התחזקות הא-סימטריה בין ההקרבה הצבאית של הקבוצות האשכנזיות והמזרחיות המוביליות לבין התמורה שקיבלו, נסדקה המוטיבציה שלהן והן התרחקו מן השירות הצבאי בדרכים שונות. הירידה בנוכחותן ביחידות הלוחמות משתקפת במפת ההרוגים. קבוצות אלו ויתרו על חלק ממאחזיהן לטובת קבוצות פריפריאליות עתירות מוטיבציה.

ההסבר השני: חלוקת העבודה האתנית-מעמדית בצבא: זוהי גישת up-bottom. השינוי בין מלחמת לבנון לבין אינתיפאדת אל-אקצא מגלם מעבר מלחימה של כוחות מסתערים מול צבאות סדירים ללחימה שיטורית מול אוכלוסייה אזרחית. הלחימה השיטורית נשענת על כוחות מג"ב ועל יחידות שיטור שהוקמו לשם מטרה זו. חלק מהיחידות הייעודיות הוקמו עוד באינתיפאדה הראשונה, אך לא לחמו בלבנון. ליחידות אלו מוסללות קבוצות פריפריאליות בשיעורים גבוהים יחסית. מדיניות ההסללה נשענת על אופני סיווג וברירה של מגויסים בהתאם להונם האנושי, על פי תפיסתו של הצבא. על כן, למקצועות הלחימה, הכרוכים בטכנולוגיה נמוכה (Low-Tec), מופנות קבוצות שהשכלתן נמוכה יחסית (ראו ששון-לוי 2001). לעומת זאת, הצבא מסליל את האשכנזים החילונים ואת המזרחים המוביליים לתפקידים עתירי טכנולוגיה, למשל לחיל האוויר ולחיל התותחנים, שהשתתפותם באינתיפאדה נמוכה יחסית ואף אינה עתירת סיכון (נוכח מגבלותיהם של הפלסטינים) – וזאת בשונה מחלקן של קבוצות אלו במלחמת לבנון. במילים אחרות, המוטיבציה של הקבוצות החזקות נותרה בעינה והצבא מתעל אותה על פי צרכיו, בהתאם להון האנושי של המגויסים. הפנייתן של קבוצות שונות למערכים שונים בעלי רמת סיכון שונה עשויה לשקף גם את העדפותיו של הפיקוד הצבאי, על רקע הטיותיו התרבותיות ויחסיו עם הקבוצות השונות (Enloe 1980). מכאן, שקבוצות הפריפריה חדרו לחלק ממאחזיהן של הקבוצות האשכנזיות תחת כנפי מדיניות ההסללה של הצבא. על פי הסבר זה, לו בראשית המאה ה-21 היתה מתנהלת מלחמה בעלת אופי דומה לזה של מלחמת לבנון, אפשר שלא היה הבדל ניכר במפת ההרוגים, שכן מקור השינוי אינו בהרכב החברתי של הדרג הלוחם, אלא בשוני בהרכב החימוש בין שתי המלחמות.

כדי לבחון שני הסברים אלו יש לשלב נתונים נוספים, הממפים את הרכב ההרוגים גם בממד המקצועי, ובכך לבודד ככל האפשר את תהליכי ההסללה ואת ההבדל בין סוגי הלחימה. לוחות 3–4 ממחישים את המיפוי.

לוח 3: שיעור ההרוגים בחתך של מערך חילי (באחוזים מעוגלים)

מזה קצונה ⁶	סך הכל	תותחנים וטיס	מג"ב	ייעודי	תומך לחימה	שריון והנדסה	חי"ר ויחידות מובחרות	המלחמה / המערך החילי	
								השבוע הראשון למלחמת לבנון	תרומת כל מערך חילי לכלל ההרוגים
25	100	6	0	0	12	40	42	השבוע הראשון למלחמת לבנון	תרומת כל מערך חילי לכלל ההרוגים
18	100	0	7	25	6	18	44	אינתיפאדת אל-אקצא	

לוח 4: ההתפלגות המקצועית בחתך אתני-מעמדי (באחוזים מעוגלים)

מזה קצונה ⁷	תותחנים וטיס	מג"ב	ייעודי	תומך לחימה		שריון והנדסה		חי"ר ויחידות מובחרות		המערך החילי	
				אינתיפאדה לבנון	אינתיפאדה לבנון	אינתיפאדה לבנון	אינתיפאדה לבנון	אינתיפאדה לבנון	אינתיפאדה לבנון		
24	61	62	6	8	7	14	10	30	23	36	אשכנזים חילונים מהמעמד הבינוני-גבוה
12	12	23	0	22	7	14	17	10	9	20	אשכנזים חילונים מהמעמד הבינוני ומטה
24	11	8	6	15	14	28	24	24	19	19	מזרחים מהמעמד הבינוני ומעלה

6 השייך המקצועי של הקצין סווג בנפרד.

7 ראו הערה 6.

מלוחות 3–4 ניתן לזהות מטריצה של ריבוד אתני-מקצועי, המשמרת נוכחות גבוהה יחסית של הקבוצות האשכנזיות והמזרחיות המוביליות ביחידות החי"ר, מעצבת את יחידות השריון וההנדסה כמעוז מזרחי, וממקמת את הקבוצות הפריפריאליות ביחידות הייעודיות ובמג"ב. אף על פי כן, אי-אפשר לאשש או להפריך באופן מלא אף לא אחד מן ההסברים החלופיים כאשר לכוך המניע של התגבשות מדרג זה. דרוש אפוא ניתוח עומק של חלוקת העבודה בצבא, אולם ניתוח זה חורג מעניינו של המאמר. אסתפק ואומר כי להסבר של המשוואה הרפובליקנית יש כמה יתרונות על פני ההסבר של חלוקת העבודה האתנית-מעמדית.

ראשית, למרות הכל, בשתי המלחמות רוב ההרוגים (בשיעור כמעט זהה) היו מיחידות החי"ר, שיעודן המקורי אינו שיטור אלא השתתפות בדרג המסותר, וכן מיחידות השריון וההנדסה. למרות זאת, שיעור היפגעותן של שתי הקבוצות האשכנזיות החילונית ביחידות החי"ר צנח משמעותית מ-56% ל-32%. צניחה זו מאוזנת רק בחלקה בשיעור היחסי של ההרוגים האשכנזים החילונים ביחידות השריון וההנדסה, שירד מ-40% ל-27%, בעוד השיעור היחסי של כלל ההרוגים ביחידות השריון וההנדסה ירד מ-40% ל-18%. מכאן נובע שלמרות השינוי באופי הלחימה בין שתי המלחמות, קיים עדיין דמיון רב בהרכב הכוחות הלוחמים. בקצרה: נוכחות האשכנזים והמזרחים המוביליים בזירות המסוכנות פוחתת.

לשם המחשה, המבוססת על סימולציה, נניח שהיתה מתנהלת כיום מלחמה הזוהה באופייה למלחמת לבנון, והצבא לא היה מחזיק יחידות שיטור בשטחים ולכן לא היה נזקק לאישן בקבוצות הפריפריה, שהיו מוסללות אל מחוץ לדרג הלוחם. נשווה אפוא את שני המערכים העיקריים – שריון-הנדסה וחי"ר – ונניח כי שיעור היפגעותם של מערכים אלו בשתי המלחמות היה זהה. אליהם נוסיף את ההרוגים ממערכי התותחנים והאוויר בשיעור ובהרכב זהים לאלו של מלחמת לבנון (קרי, הותרנו ללא שינוי את ההומוגניות האשכנזית המלאה כמעט) – מערכים שלא נפגעו כלל באינתיפאדה – וכן את תומכי הלחימה. ניתוח הנתונים מראה כי משקל ההרוגים של שתי הקבוצות האשכנזיות היה יורד ב-9% ביחס לשיעורן הדמוגרפי ולא ב-17% כפי שירד בפועל, משקל הקבוצות המזרחיות היה עולה ב-38% ולא ב-11%, ואילו בהרכב הכולל משקל הקבוצות האשכנזיות היה יורד מ-48% ל-30% ולא ל-28%. השינוי באופי הלחימה אינו מספק אפוא הסבר מלא. גם אם אופי הלחימה היה זהה, המגמה היתה נשמרת בעיקרה.

שנית, טענת ההסללה מתעלמת מהאינדקציות הרבות למשבר המוטיבציה של המעמד הבינוני-גבוה, המורכב מאשכנזים חילונים וממזרחים מוביליים. טעות היא להתייחס אל מפת ההרוגים במנותק מהקשר החברתי והתרבותי. האינתיפאדה נתפסה בציבור היהודי כזירה של מאבק קיומי. לו השירות הצבאי בכלל וחווית הלחימה באינתיפאדה בפרט היו מעניקים לקבוצות המובילות משאבים בני המרה לספרה החברתית, בדומה למלחמות שקדמו ללבנון, אפשר היה לצפות שבחמש שנות הלחימה יאבקו הצעירים האשכנזים והמזרחים המוביליים על מקומם בחזית הלחימה בפלסטינים, חרף מדיניות ההסללה של הצבא. בהיעדר התמודדות כזו, לא נותר אלא להסיק כי לירידה במוטיבציה תפקיד בשינוי הרכב ההרוגים.

במישור האמפירי, קבוצות המעמד הבינוני-גבוה אכן מצליחות לנצל את כושר המיקוח שלהן מול הצבא כדי לממש את העדפויותיהן (דוגמה לכך היא נשירה מטעמים נפשיים לפני השירות או במהלכו). כושר המיקוח אף גבר משאימץ הצבא מדיניות גיוס סמיי-בררנית במחצית שנות התשעים, בפרט משום שניצבו בפניו מאגרים חדשים של כוח אדם (שטרן 1998). צעירים מתיכוני העילית מנצלים את משאביהם כדי להשתכך ביחידות שאינן משתתפות באינתיפאדה, למשל תותחנים, נ"מ וחיל הים (מקובר-בליקוב 2005). כך הם שומרים על הילה של קרבות, אך אינם מסכנים את עצמם. יתר על כן, ככל הידוע, חילות האוויר, הים והתותחנים לא גדלו בשיעור יחסי ניכר בין המלחמות, כך שאם נניח לצורך הדיון שהקבוצות המובילות שומרות על מקומן בחילות אלו, לא מדובר בוויסות בין מערכי לחימה שונים, אלא בוויסות בין מערכי לחימה לבין מערכים שאינם לוחמים. אם כן, ההסללה מוזנת גם ממוטיבציה.

שלישית, מפת הרוגי האינתיפאדה משקפת הקרבה מועטה יחסית של מערך המילואים. ההרחקה של מערך המילואים מאתרי החיכוך הבעייתיים בשטחים אינה מקרית. היא נובעת, בין היתר, מהעובדה שאנשי המילואים הם בעלי פוטנציאל למחאה פוליטית, לא רק בשל אופיים כאזרחים מחוילים, אלא גם בשל מוצאם החברתי. בקרב אנשי המילואים בולטת נוכחותם של אשכנזים חילונים ושל מזרחים מוביליים, המשקפים במידה רבה את אופיו של הצבא טרם השינוי. די להתבונן בהרכבם החברתי של הסרבנים, המשקף את צבא ה"אתמול", כדי להבין כיצד צמצום המעורבות של חיילי המילואים מסמן, מנקודת מבטו של הצבא, פוטנציאל לחיילות נאמנה. אם כן, ההסללה היא גם הבניה פוליטית המבוססת על המוטיבציה של הלוחמים.

רביעית, מדיניות ההסללה היא פוליטית ולא רק מקצועית מהיבט נוסף. גם אם לא מדובר במדיניות מפורשת ומודעת, הצבא נטה באופן מבני לחולל ארכיטקטורה חברתית חדשה, המשתיתה את הדרג הלוחם על קבוצות הנאמנות לדרך הצבאית. כפי שלוח 4 מראה, היחידות הייעודיות ומג"ב — העוסקות במישרין בפעילות השיטור באינתיפאדה וחייליהן מונים כשליש מן ההרוגים — מבוססות על קבוצות הפריפריה. עובדות אלו מלמדות עד כמה הטיה מבנית זו יעילה מבחינת הצבא.

עם זאת, ההסברים החלופיים אינם מוציאים זה את זה. אפשר שההסללה האתנית-מעמדית, וחלוקת העבודה הנובעות ממנה, מושפעות משוני באוריינטציה ובמוטיבציה של הקבוצות ומיכולתן להמיר זאת לכיבוש או לנטישה של מאחזים צבאיים, בהתאם למשאבי העוצמה שבידיהן. יתר על כן, כפי שהפרק התיאורטי מדגיש, בידי המדינה היכולת לשנות את הרכבן של היחידות הלוחמות כדי לאזן מחדש את המשוואה הרפובליקנית, ולא להמתין להאצת הירידה במוטיבציה של הקבוצות, שתבטא בנטישה מעשית של השורות. בסופו של דבר, הפריפריות הן ששילמו את מחיר האינתיפאדה. משני בחשיבותו הוא ההסבר לכך —

דמוגרפי, מוטיבציוני או הסללתי.⁸ לאור יתרונותיו של הסבר המשוואה הרפובליקנית, אמשיך את הדיון בהתבסס עליו ועל המיקוד המוטיבציוני הנובע ממנו.

4. השינוי בהרכב הצבא

4.1. הפחת האשכנזי החילוני

כפי שעולה מלוח 2, תרומתה היחסית של הקבוצה האשכנזית החילונית מן המעמד הבינוני-גבוה, שהיתה עמוד השדרה ההיסטורי של הצבא, ירדה בכ-40%. משקלה הדמוגרפי של הקבוצה נשחק בכ-25% במהלך השנים, בעיקר בשל הגידול באוכלוסייה היהודית. כאיזון, התגבר המעבר של אשכנזים חילונים מן המעמד הבינוני אל המעמד הבינוני-גבוה, בחסות חשיפתו של המשק לגלובליזציה ושחיקת המגבלות שהציבה מדינת הרווחה בפני מוביליות של קבוצות מבוססות. חרף זאת, השתתפותה של קבוצה זו בעול הצבאי צנחה בשיעור גבוה יותר, הגם ששיעור ההרוגים עדיין עולה על משקלה הדמוגרפי של הקבוצה. זהו שינוי משמעותי בהשוואה לעבר, עת שיעור ההרוגים מקרב קבוצה זו היה גבוה בהרבה מחלקה באוכלוסייה, ונשיאת היתר היתה מרכיב מרכזי בלגיטימציה למעמדה החברתי המועדף.

מנגד, חלה עלייה של כ-30% בשיעור ההשתתפות במפת ההרוגים של צעירים הממוקמים ברובד הביניים והנמוך של המעמד הבינוני האשכנזי החילוני. זוהי עלייה יחסית, שכן שיעור ההרוגים נותר ללא שינוי משמעותי בעוד שמשקלה הדמוגרפי של קבוצה זו ירד בכשליש, כתוצאה מהשינוי הדמוגרפי הכללי בשילוב המוביליות למעמד הבינוני-גבוה. המסקנה היא שמשבר המוטיבציה פגע פחות בערי הפריפריה ובתיכונים שיוקרתם נמוכה יחסית. קבוצה זו, שנהנתה בעבר פחות מפירות המלחמה, הגיבה באיפוק יחסי לשחיקתם. ייתכן גם שכוח המיקוח של הקבוצה מול מדיניות ההסללה של הצבא קטן מזה של המעמד הבינוני-גבוה האשכנזי החילוני. ואכן, לצד נוכחות משמעותית ביחידות השריון וההנדסה, המשתתפות בלחימה בשטחים, לקבוצה זו נוכחות בולטת ביחידות הייעודיות.

לסיכומו של דבר, נוכחותן של שתי הקבוצות האשכנזיות החילוניות הגבריות במפת ההרוגים ירדה בכ-17% ביחס למשקלן הדמוגרפי המופחת. מספר ההרוגים מקרב אנשי

⁸ אפשר כמובן לבחון אם בתוך היחידות הלוחמות ישנה שונות אתנית-מעמדית בין ההרוגים, הנובעת משונות במוטיבציה להסתכן או במיומנויות הלחימה, המשפיעות גם על סיכויי הישרדות. ראוי לבחון נקודת מבט זו, אולם היא חורגת ממטרותיו של מאמר זה. אחד מקוראיו האנונימיים של המאמר מטעם תיאוריה וביקורת אף הציע לאמוד את הסיכון להיהרג של לוחם מקבוצה אתנית-מעמדית אחת לעומת הסיכון של לוחם מקבוצה אחרת. מדד כזה חורג אף הוא מנקודת המבט של המאמר, שכן אינני עוסק בהשלכות האובייקטיביות של דפוסי הגיוס ואינני טוען שהלוחמים הפוטנציאליים, או שהצבא עצמו, עורכים אומדן כזה כדרך לקבלת החלטות. ענייני הוא בשינויים במוטיבציה ובהשלכותיהם על דפוסי הגיוס.

המילואים מעלה את השיעור הכללי. אלמלא כן היה שיעור ההרוגים מתקרב עוד יותר למשקלן הדמוגרפי של הקבוצות.

4.2. הקבוצות החדשות

הקבוצות המזרחיות שמרו על שיעור הרוגים דומה ממלחמה למלחמה, אך משקלם היחסי של ההרוגים עלה מעט נוכח הירידה במשקלן הדמוגרפי של הקבוצות. עיקר ההתפתחות היא בין הקבוצות. שיעור ההרוגים מקרב הקבוצה המזרחית המובילית ירד מעט, אך הירידה מועצמת לכדי שיעור העולה על 40% נוכח התרחבותה של הקבוצה, כתוצאה מהמוביליות היחסית של המעמד הבינוני המזרחי. עם זאת, שיעור ההרוגים נותר בייצוג יתר ביחס למשקל הדמוגרפי. גם בקרב הקבוצה המזרחית הפריפריאלית חלה ירידה בשיעור ההרוגים, אולם היא מתקזזת נוכח הירידה במשקלה הדמוגרפי של הקבוצה — ירידה הנובעת משילוב של שינוי דמוגרפי כללי, מוביליות של חלקים מקבוצה זו למעמד הבינוני ומעבר להתנחלויות. התוצאה היא עלייה משמעותית של כ-35% בשיעור ההרוגים של הקבוצה ביחס למשקלה הדמוגרפי.

הירידה המוחלטת בשיעור ההרוגים של הקבוצה המזרחית הפריפריאלית מאוזנת על ידי קורבנם של המתנחלים המזרחים. במלחמת לבנון רק שיעור זעום של מזרחים חיו בהתנחלויות, ולכן לא היו הרוגים מקרב קבוצה זו בשבוע הראשון למלחמה. באינתיפאדת אל-אקצא, לעומת זאת, כ-3.5% מההרוגים היו מתנחלים מזרחים, מקצתם בוגרי מכינות קדם-צבאיות. זהו ייצוג יתר משמעותי ביחס למשקלה הדמוגרפי של הקבוצה, העומד על כאחוז מכלל האוכלוסייה. בסיכומו של דבר, שלוש הקבוצות המזרחיות יחדיו עוברות מייצוג חסר לייצוג התואם את משקלן הדמוגרפי.

תמונה זו מלמדת על מגמות סותרות בקרב הקבוצות המזרחיות, שהתגבשו בד בבד עם היפתחותן של הצבא למזרחים משנות השמונים ואילך. הקבוצה המזרחית המובילית הפנימה את העיקרון הרפובליקני, שלפיו שירות צבאי הוא כלי למוביליות חברתית. אולם משנות השמונים המאוחרות אותגרה התפיסה האזרחית הרפובליקנית, הן מצד השיח הליברלי (שהיה מעוגניו הרעיוניים של תהליך אוסלו) והן מצד השיח האתני-לאומי, שהרי שניהם החלישו את ההתניה בין שירות צבאי לבין רכישת מעמד אזרחי (Shafir and Peled, 2002). רבים מהמזרחים רוכשים בהדרגה מוביליות בלי קשר למבחן ההישגים הצבאיים, ולכן משמעותו של השירות הצבאי הולכת ונשחקת. צעירים מזרחים מהחלק העליון של הקבוצה המובילית — המתגוררים בערי מרכז הארץ, למדו בתיכונים יוקרתיים והוריהם נושקים למעמד הבינוני-גבוה — מאמצים דפוסי התנהגות דומים לאלו של חבריהם האשכנזים גם ביחסם לצבא. לעומת זאת, בעבור צעירים מזרחים מהחלק הנמוך יותר של הקבוצה המובילית, בעיקר בוגרי תיכונים בערי הפריפריה ובוגרי תיכונים פריפריאליים בערים הגדולות, נותר השירות הצבאי מבחן אזרחי חשוב. צעירים אלו מחדשים את האתוס הצבאי המסורתי של אליטת שירות מקריבה, ואפשר לראות בכך אף סוג של התרסה מול

אליטת השירות האשכנזית החילונית. ביטוי למגמה זו הוא התגברות נוכחותה של הקבוצה בקרב ההרוגים הקצינים לעומת יציבות בשיעור ההרוגים בשורות החי"ר, השריון וההנדסה, בשונה מהירידה המאפיינת את הקבוצה האשכנזית המקבילה.

בעבור הקבוצה המזרחית המובילית פחות, שלא נפתה בידי הצבא (כולל דתיים), השירות הצבאי הופך למיותר נוכח התגמול המועט שזוכים לו אלו הממלאים בצבא תפקיד שולי, לעומת צעירים הבוחרים במסלול תורני, המספק פרנסה והון סמלי. טענה זו נכונה במיוחד משום שהאתוס האתני-לאומי אינו יוצר התניה בין מעמד אזרחי מהותי לבין שירות צבאי. עם זאת, בעבור חלק מהמזרחים המוביליים פחות, הלחימה בפלסטינים נותרה משמעותית. מדובר באלו הרואים בשילוב בין גלובליזציה לשלום איום על סמליהם, על מעמדם ועל יכולתם להתפרנס. חלקם מושפעים, יש להניח, מן האויבות שהבנתה המדינה בין תושבי הספר המזרחים לבין החברה הערבית שממנה היגרו (ראו לוי 2003, 66–67, 75–76; שנהב 2003).

אוריינטציה זו תקפה גם לגבי המתנחלים המזרחים. בקרבם הם מבטאים את קשירת גורלם עם הכיבוש. את המתנחלים המזרחים אפשר היה למקם ברובד מעמדי זהה לזה של הקבוצה המזרחית הפריפריאלית. פריפריאליות מעמדית הובילה את אנשי הקבוצה להגר מיישובי הקו הירוק לשטחים תמורת סבסוד ממשלתי, המשמר בשטחים את מדינת הרווחה הקורסת בתחומי הקו הירוק (גוטוויין 2004). עיקר משקלן של שתי הקבוצות הפריפריאליות הוא ביחידות החי"ר, השריון וההנדסה, המגייסות את הצעירים המשכילים יותר מקרב הקבוצות הלא-מוביליות.

בשכבה הדתית האשכנזית בולטת יציבות לצד שידוד מערכות פנימי. מאז מלחמת יום הכיפורים התחזקה הנוכחות של חובשי הכיפות הסרוגות בדרג הלוחם של הצבא. הם מילאו את החלל שהותירו צעירי ההתיישבות העובדת והפכו לקבוצה הנאמנה ביותר לדרך הצבאית. השירות הצבאי הקרבי היה בשבילם לערוץ התבלטות חשוב, שהחליף את הפריפריאליות התרבותית שאפיינה את הציונות הדתית בעבר. ההתבלטות בקרב הדרג הלוחם, שהתבססה על רוח "גוש אמונים", היתה גם קריאת תיגר על דמות "הצבר הלוחם" החילוני. הלחימה באינתיפאדה אף נתפסת כשותפות בשליחות בעלת אופי דתי-משיחי.⁹

לוח 2 מצביע על ירידה יחסית בשיעור ההרוגים בקרב דתיים אשכנזים תושבי הקו הירוק, לעומת עלייה משמעותית בשיעור ההרוגים של דתיים אשכנזים תושבי ההתנחלויות, המביאה אותם לייצוג יתר משמעותי ביחס למשקלם הדמוגרפי הזעום. לוחות 3 ו-4 מלמדים על מעבר של דתיים אשכנזים מיחידות השריון במלחמת לבנון ליחידות החי"ר באינתיפאדה. בפועל, באמצעות מעבר זה, התאימה את עצמה הקבוצה לחזית הלחימה העיקרית וכך שימרה את שיעור הרוגיה.

הנתונים מצביעים על עלייה בשיעור ההשתתפות של מהגרים מברית המועצות

⁹ לוי 2003, 334–345; לומסקי-פדר ובן-ארי 2003, 274–276.

לשעבר. מהגרי שנות השבעים, שהשתתפו במלחמת לבנון, סווגו בנייתוח האינתיפאדה בהתאם לקטגוריות השונות של הוותיקים. המהגרים החדשים שהשתלבו באינתיפאדה הגיעו בשנות התשעים. בין שתי המלחמות חל מעבר ברור מייצוג חסר לייצוג המתקרב למשקלה הדמוגרפי של הקבוצה. רבים ממהגרי ברית המועצות לשעבר רואים את התועלת האישית הגלומה בשירות הצבאי, ולכן הם פונים לתפקידי לוגיסטיקה וטכנולוגיה. לצד זאת, ממחצית שנות התשעים ואילך מתחזקת האוריינטציה האתנית-לאומית שלהם: בשעה שהם מגבשים את זהותם כקבוצה יהודית הנמנית לראשונה עם הרוב במדינתם, הם רואים במיעוט הפלסטיני איום על הרוב היהודי. על פי המיתולוגיה הקיבוצית ההולכת ומתגבשת, המהגרים רואים בעצמם מעין חיל חלוץ בבלימת אינתיפאדת אל-אקצא (שומסקי 2001).

העלייה בשיעור ההשתתפות של מהגרים מברית המועצות לשעבר נובעת לא רק מן השוני בין שתי המלחמות, אלא גם מהבדלים בין המהגרים בתקופות השונות. רוב מהגרי שנות השבעים התגייסו ליחידות שירותים ומינהלה שיוקרתן נמוכה, בין השאר משום שחלקם שירתו מקוצר (Azarya and Kimmerling 1998). מדיניות זו לא השתנתה בשנות התשעים, והצבא אף ניפה חלק ממהגרים במסגרת מדיניות הגיוס הבררנית. לכן, יש לייחס את הגידול במשקל היחסי של המהגרים הן להתגבשות מוטיבציה חדשה והן לנסיגה של הקבוצה האשכנזית החילונית הוותיקה, שפינתה מאחזים צבאיים לטובת קבוצות אחרות. אין המחשה טובה מזו לטענה ששינוי דמוגרפי אינו משתקף בהכרח בשינוי ההרכב הצבאי. מהגרי ברית המועצות לשעבר הפכו לעמוד השדרה של יחידות מג"ב, ככל שהדבר משתקף במפת ההרוגים (כ-35%).

שיעור ההשתתפות של שאר קבוצות המהגרים בולט אף הוא. שיעור ההרוגים בקרב המהגרים מאתיופיה עולה על משקלם הדמוגרפי. צעירים מקבוצה זו רואים בשירות הצבאי לא רק כרטיס כניסה לזהות הישראלית, אלא גם כלי שבעזרתו יוכלו לחזק את הביטחון העצמי ואף לרכוש תחושה של יתרון מסוים על עמיתיהם הוותיקים (שבתאי 1999). גם בקבוצה זו בולט שיעור ההרוגים במג"ב וביחידות הייעודיות.

קבוצה נוספת היא מהגרים אשכנזים חילונים. במפת ההרוגים בולטים במיוחד יוצאי ארצות הברית, שהיגרו בגלים שונים בשנות השבעים והשמונים. האופי האידיאולוגי של הגירה זו משתקף במוטיבציה הצבאית של בני הדור הראשון והשני.

כ-8% מכלל הרוגי האינתיפאדה הם דרוזים, בדווים, צ'רקסים ופלסטינים אחרים אזרחי ישראל. שיעור זה נובע בין השאר ממאמציו המוגברים של הצבא לגייס בדווים על בסיס התנדבותי לא רק לתפקידי גששות, אלא גם ללחימה. במסגרת המאמצים הוקם בראשית שנות התשעים גדוד סיור ששירת באזור רפיח. צעירים בדווים המתגייסים לצבא עושים זאת הן מתוך שאיפה להשיג שוויון זכויות והן משום שהם רואים בשירות הצבאי משלח יד בעידן של אבטלה ושל חוסר יציבות כלכלית. מנקודת מבטו של הצבא, גיוס של בדווים מסייע להתמודד עם מצוקת כוח האדם, ויש בו גם ניסיון לבלום מגמות של איסלאמיזציה. על הדרוזים חלה חובת גיוס, ומשנות התשעים ואילך הוסרו חלק מהמגבלות

על שירותם והם משולבים ביחידות לוחמות לצד יהודים, בד בבד עם המשך השתלבותם במג"ב. בשונה מהבדווים, הלחימה בפלסטינים משמשת לדרוזים כלי לעיצוב זהות ישראלית מובחנת מזו הערבית, ובתמורה הם מקבלים מהמדינה תגמולים מועדפים לעומת האזרחים הפלסטינים (Kanaaneh 2003).

לבסוף, לראשונה מאז מלחמת 1948, נהרגו באינתיפאדת אל-אקצא גם חיילות (כ-1.5%). משבר המוטיבציה, צורכי כוח האדם ומאבקים פמיניסטיים הביאו לכך שמאז מלחמת לבנון התרחבה הנגישות של נשים לתפקידי לחימה, במיוחד ביחידות הייעודיות. לסיכום, בשבוע הראשון למלחמת לבנון כ-50% מההרוגים השתייכו לקבוצות פריפריאליות, שמוקמו בעבר מחוץ לליבה המסורתית של הצבא. באינתיפאדת אל-אקצא, לעומת זאת, כ-75% מההרוגים מקורם בקבוצות אלו. חשוב להבין כיצד הביא השינוי במפת ההרוגים לשינוי באתוס השכול, וכיצד השפיעו אלו על עיצוב מרחב הפעולה הפוליטי של הצבא. בחלק הבא של המאמר אבחן את התגובה לקורבן מצד הרשתות החברתיות האזרחיות שמתוכן באו המגויסים.

5. השינוי באתוס השכול

כפי שראינו, לקבוצות החדשות יש מניעים מגוונים לשרת ולהקריב. מוטיבציה זו מאפיינת גם את הרשתות החברתיות האזרחיות שמתוכן באים החיילים. על גבי תשתית זו של מוטיבציה, הקורבן שמקריבות חלק מהקבוצות הופך בהדרגה למרכיב באתוס חדש של תרומה לאומית, הממלא חלל שהותירו אחריהן קבוצות העילית המסורתיות. לכן, הקורבן אינו מעורר בקרב הקבוצות החדשות מחאה, אלא סוג של השלמה. הן אף רואות בריבוי ההרוגים משורותיהן מנוף לביטוי חברתי ופוליטי המקרב אותן, לשיטתן, לשותפות בהפקת "הטוב המשותף" החברתי. לעומת זאת, משפחותיהם של הרוגים מהמעמד הבינוני האשכנזי החילוני מבטאות לא פעם מחאה, אולם באינתיפאדת אל-אקצא לא התגבשה מסה קריטית למחאה אפקטיבית בשל השיעור הנמוך יחסית של הרוגים מקבוצה זו.

דוגמה מאפיינת היא תגובות ההורים השכולים של שישה מהחיילים שנהרגו בפיצוץ נגמ"שים באזור רפיח ועזה במאי 2004. עדנה חקאני, מורה מאשדוד, אמרה בהלוויית בנה אביב: "אל תשתתפו בצערי, אין בי צער. יש בי גאווה. השתתפו בגאוותי" (ערוץ 7, 20.5.2004). השחקנית אסנת וישינסקי, אמו של ליאור, בוגר אורט טכניקום בגבעתיים, שנהרג באותו אירוע, רתמה את השכול למאבק ליציאת צה"ל מרצועת עזה וביטאה מאז בפומבי את השקפותיה בשם אובדנה. השחקן שלמה וישינסקי, אביו של ליאור, טען שמתפקדי הליכוד אשמים באובדנו משום שניסו לסכל את תוכנית ה"התנתקות", ואיים לפתוח את מסע הלוויה של בנו במצודת זאב. חיים דרעי, לעומתו, אביו של אביעד – תושב מעלה אדומים ובוגר המכינה הישיבתית הקדם-צבאית חמדת שבבקעת הירדן – קרא בהלוויה לראש הממשלה: "אני מזכיר לך, הארץ הובטחה לנו, כולל עזה" (ynet).

13.5.2004). השלמה עם הקורבן ניכרה בדבריה של שרה נוימן, אמו של איתן, ירושלמי, בוגר התיכון הדתי היוקרתי הימלפרב בירושלים, שלמד אף הוא במכינה הקדם-צבאית חמדת ואביו הרופא היגר מבריטניה: "גידלנו את ילדנו להתנדב וזה התשלום. זה המחיר ששילמתי... אנחנו מאמינים בצבא. הם החליטו שאיתן ישרת בעזה ואני התגאיתי בו מאוד. אני יודעת שהוא היה שם ולא יכולה לומר שמה שעשה היה טעות" (אתר האינטרנט של הארץ, 13.5.2004). עמליה עמר, אמו של אדרון, תושב אילת, אמרה על נסיבות מותו: "כל החברים שלו שהיו שם לא חוו לא כאב, לא פחד, לא שליטה, שמישהו עמד ואיים עליהם עם רובה, הם פשוט התפוצצו ועלו בסערה השמימה. וזה יש לנו במסורת היהודית את אליהו הנביא. אז יש לנו עוד שישה אליהו הנביא עכשיו" (שם). איציק ג'רבי, מג"ד במילואים ואביו של עופר, ממושב בן זכאי, ביקש בהלוויה מחבריו של בנו: "שלא יראו אותנו בוכים. לא ניתן למרצחים האלה שום סיכוי שיראו אותנו כך, כשאנו בוכים" (ynet, 13.5.2004).

הבדלים דומים עולים מתגובותיהם של הורים נוספים. באוקטובר 2002 נהרג באריאל תמיר מסד, בן קיבוץ מסריק. דניאל בן-סימון (2002) סיקר את האבל בקיבוץ, ששכל בעבר חיילים. האבל עורר ביקורת על כך שהבן נפל במלחמה סקטוריאלית, המשרתת את המתנחלים ואת החרדים. טון דומה נשמע בדבריה של מלכה, אמו של טל צמת, בן קיבוץ חולדה, שנהרג בבקעה במאסר 2002. האם, פעילה בתנועת "נשים בשחור", אמרה: "אני חושבת שמותו של בני, כמו של בנים אחרים, הוא הפקרות לשמה. לא היתה הצדקה למוות ולא הצדקה למותם של הרבה בחורים צעירים שנהרגים כל יום בשטחים" (ynet, 19.3.2002). רובי דמלין, אמו של דיוויד, בוגר בית הספר תלמה ילין וסטודנט לפילוסופיה, שנהרג במאסר 2002 מירי צלף במחסום ליד עפרה, נרתמה לפעילות למען השלום, הכוללת תמיכה בסרבנות. ברוח דומה פעל עמירם גולדין, אביו של עמרי, בן מצפה אבי"ב בגליל, שנהרג באוגוסט 2002 בהתפוצצות אוטובוס בצומת מירון.¹⁰ האב, שנרתם לפעילות פוליטית, קם בכנס פומבי ואמר למפקד חיל האוויר, האלוף דן חלוץ: "אני רואה בכך אחראי למותו של בני" (ynet, 8.10.2003). גם אליעזר צימרמן, בן המושב כפר מונאש, שבנו אמיר נהרג בפברואר 2004, קרא: "אין לנו מה לחפש בעזה, ושרון צריך לפנות את הרצועה ומיד. אני לא אומר את זה בגלל שהבן שלי נהרג" (אתר האינטרנט כאן ונעים, 26.2.2004).

בשונה מהם, אבי אוחיון, אביו של כפיר, חייל מג"ב מאילת שנהרג באפריל 2004 במחסום ארז, מתח ביקורת מכיוון אחר: "אנו הורגים בעצמנו את ילדנו... הביקורת של השמאל ושל העיתונות על יחס החיילים הישראלים לפלסטינים במחסומים פוגעת בביטחון הבנים שלנו, שמשרתים במחסומים" (גל"צ, 17.4.2004). ביקורת דומה השמיעו חמש משפחות של צנחנים במילואים, שנהרגו בג'נין באפריל 2002, בקרב שנהרגו בו

10 הפיגוע התרחש לאחר ההתנקשות בסלאח שחאדה בהפצצת חיל האוויר. עמרי גולדין לא נכלל במיפוי ההרוגים שהוצג במאמר זה, שהתמקד בחיילים שנהרגו ממגע אש עם פלסטינים.

שלושה-עשר חיילי מילואים. המשפחות, שהרכבן החברתי מגוון, החזירו לשר הביטחון את מכתבי הניחומים שקיבלו במחאה על ששלח את בניהן להילחם ללא חיפוי קרקעי או אווירי, "כדי להיראות טוב בעיני הגויים", לדבריהן (אתר האינטרנט של מגזין תל-אביב, 2.8.2002).

בקרב הורים לחיילים שהיגרו מברית המועצות לשעבר קשה להבחין בתגובה ביקורתית. בנובמבר 2003 נהרג שלומי בלסקי בפיגוע ירי על מחסום צה"ל בכביש המנהרות. דבריו של אביו אלכס, שהיגר עם משפחתו מבילורוסיה ב-1991, ביטאו שניות מצד אחד הוא אמר: "אני רוצה לשאול את ראש הממשלה עוד כמה זמן ימשיך להישפך הדם של הילדים שלנו, ואני מאוד מקווה שהבן שלי יהיה החלל האחרון" – תגובה מאופקת שאינה מרמזת בהכרח על אוריינטציה פוליטית מובהקת. מצד אחר, הוא סיפר: "הבן שלי כל הזמן רצה להיות בצבא. הוא עשה בשביל זה הכל. בגיל 13 הוא הלך לבית הספר 'הטכני' ורצה להמשיך את חיי הצבא. הוא רצה להיות אלוף..." (במבילי, 18.11.2003). משמעותית יותר תגובת חברו של ישעיהו דוידוב, שהיגר עם משפחתו מאזרביג'אן ב-1990, התחנך בנתניה ונהרג בחברון בנובמבר 2002. לדברי החבר, ישעיהו היה גאוות המשפחה. "כשהוא היה מגיע הביתה, אבא שלו היה מקבל אותו בהצדעה. נותן לו כבוד. היתה לו בכיס תמונה שלו במדים והוא היה מראה אותה לכולם בגאווה" (ynet, 17.11.2002).

תגובות אופייניות אלו משקפות את הקשר הברור בין המיקום האתני-מעמדי לבין אתוס השכול. הן מייצגות תבניות החוזרות על עצמן גם במקרים רבים שלא צוטטו.¹¹ התגובות ממחישות אילו משמעויות מעניקים הורים שכולים מקבוצות שונות למות הבן. בעקבות המוות נוטים ההורים לפנות מיד לרפרטואר האידיאולוגי המוכר להם, שעיצב את גישתם הפוליטית טרם השכול. מאחר שקיים מתאם בין המוצא האתני-מעמדי לבין ההשקפה הפוליטית, הרי שנפילתם של חיילים מהקבוצות האשכנזיות הוותיקות ממריצה את הוריהם לפעולה פוליטית, או לפחות לביטויי מחאה, לקריאת תיגר על התפיסה הצבאית המקובלת ולתביעה להסתלק מן השטחים הכבושים. דפוס זה התגבש עוד במלחמת לבנון. משפחות מקבוצות פריפריאליות יותר, לעומת זאת, נוטות לקבל את הקורבן בהכנעה, בהשלמה ואף בגאווה – תגובה התואמת לאתוס המוטיבציוני שלהן וליחסן לשירות הצבאי בכלל. בקבוצות אלו, גם הורים המשמיעים ביקורת מבקשים בדרך כלל לשמש קול לצבא, ודורשים מהדרג המדיני להסיר את המגבלות על פעילות הצבא כדי לצמצם את מספר החיילים הנפגעים. ביקורת זו תחומה בפרדיגמה הצבאית, בשונה מביקורת השוללת את הכיבוש ומסרבת לתחום את הדיון במישור המעשי, ובכך מאתגרת את החשיבה הצבאית. התחקות אחר שיח השכול במלחמת לבנון ובאינתיפאדה הראשונה מלמדת כי קבוצות פריפריאליות, ובעיקר מזרחים ודתיים-לאומיים, קיבלו את קורבנן בהשלמה גם בעבר, ודאי ככל שהדבר השתקף בהיעדרותן

¹¹ עם זאת, מן הראוי לערוך מיפוי פנומנולוגי מקיף יותר של עמדות ההורים. במאמר זה בחנתי את עמדותיהם מתוך מטרה לשקף את שיח השכול.

מקבוצות מחאה של הורים. המוטיבציה הקבוצתית להגביר את האחיזה בצבא תורגמה כבר באותן מלחמות לאתוס של השלמה.

התגובות מלמדות על הבחנה בין הורים שאובדן בנם משמר ואף מחזק את נאמנותם לדרך הצבאית לבין הורים שהקורבן סודק את נאמנותם – בין שהוא מחולל שינוי בגישתם המוקדמת ובין שהוא מתרגם את הגישה המוקדמת להשמעת קול פומבית. ככל שהמודעות הפוליטית של ההורים טרם השכול גבוהה יותר, כך גוברת נטייתם לתרגם את הכעס לפעולה פוליטית (Lebel and Ronel 2005). אולם התרגום של השקפה לפעולה מותנה בגישות לתקשורת ולרשתות חברתיות וביכולת לשאת בנטל הכלכלי של ההתארגנות. לכן, כאשר הורים מגיבים בשתיקה, בהבעת צער ובהתכנסות לתוך המקרה הפרטי, לא תמיד יש לייחס זאת להשלמה מפורשת ולהימנעות ממעשה חתרני העומד בסתירה לאתוס הקבוצתי. לעתים השתיקה נובעת ממודעות פוליטית מוגבלת ומהיעדר גישות לרשתות ולמשאבים המאפשרים פעולה (דורון ולבל 2003).

גישתם הפסיבית של ההורים השכולים באינתיפאדת אל-אקצא בולטת נוכח השינוי שהתחולל באתוס השכול במהלך מלחמת לבנון ובעקבותיה: הורים שכולים החלו לפעול בגלוי בזירה הציבורית, בשוברים את ההסכמה שהשכול ניצב מעל הפוליטיקה. נהפוך הוא, השכול גויס ככוח המניע פעולה פוליטית נגד המשך המלחמה. בעקבות ההרוגים בשבוע הראשון למלחמת לבנון התגבשה "משפחת הבופור" – הורים לחיילים שנהרגו בקרב לכיבוש מוצב הבופור. ההורים, שיכלו לפרש את האירוע שבו נהרגו בניהם כאירוע הרואי, פירשו זאת כפעולה מיותרת. המחאה שהצמיחו היתה ממחוללי תנועת המחאה התקדימית והאפקטיבית של מלחמת לבנון (רוזנטל 2001, 95–98). ואכן, שלושה מחללי הבופור היו חברי קיבוץ והרביעי היה בן למשפחה ירושלמית ותיקה של אנשי תקשורת. הבדל זה באתוס השכול עומד בבסיס הרלבנטיות של ההשוואה בין הרכב ההרוגים בשתי המלחמות, על אף ההבדלים באופי הלחימה.

בשנות התשעים התרחבה עוד יותר ביקורתם של הורים שכולים, שהחלו להתערב בגלוי גם בסוגיות כגון תאונות אימונים ותאונות מבצעיות. מעורבות ההורים חרגה מהמקובל בשיח הציבורי, שכן היא חדרה לטריטוריה המקצועית של הצבא. ההורים לא הסתפקו בהבעת זעם או בביטוי כאב, אלא התמקדו בביקורת נוקבת היורדת לפרטי התהליכים הצבאיים המקצועיים. לחוסר האמון הציבורי בצבא, שהתפתח בעיקר לאחר מלחמת לבנון, הצטרפה תרבות ההפרטה הצרכנית, שבמסגרתה נתפס ההורה כלקוח ששילם לחברה בחיי בנו ועתה הוא דורש תמורה בדמות פיצוי, הסבר או שינוי בדפוסי הפעולה. כך החל קולם של ההורים לזכות להקשבה ציבורית (שם, 106–107; דורון ולבל 2003). הורים הפועלים בשדות מגוונים החלו לפקח על עבודת הצבא, ובכך הם סודקים באוטונומיה המקצועית והתפעולית שממנה נהנה בעבר.

לצד הורים שכולים בלטו גם התארגנויות של הורים ללוחמים. האפקטיבית ביותר היתה תנועת "ארבע אמהות", שקמה ב־1997 בעקבות "אסון המסוקים" ותבעה מהממשלה

להוציא את צה"ל מלבנון. התנועה צברה תמיכה ציבורית רחבה, ניצלה היטב את התקשורת, מיצבה את עצמה כתנועה המייצגת את הקול המרכזי וניהלה דו־שיח שוטף עם פוליטיקאים ועם ראשי מערכת הביטחון. היא הטביעה חותם על מהלכיה של ממשלת ברק, שהסתיימו בנסיגה חד־צדדית מלבנון במאי 2000.

התארגנויות ההורים נשאו ממד אתני־מעמדי מובהק. הן ניזונו בעיקרן מהחלק הגבוה יחסית של המעמד הבינוני האשכנזי החילוני. ההורים ניצלו את המשאבים שבידיהם – יכולת, מוטיבציה ופנאי – כדי להתמקח עם המדינה על אופי המשימות שבניהם מבצעים. יתר על כן, בהתארגנויות אלו בלטו לראשונה נשים, שיצרו לעצמן מרחב פעולה ציבורי חדש וניצלו את הנסיגה ברמת המיליטריזם בחברה (ראו Herzog 1998, 337–339). הנשים שהשמיעו את קולן השתמשו בכללי השיח המקובלים: הן הציגו את עצמן כאמהות – חלקן כאמהות שכולות – ובזכות תרומתן זו הצליחו להביע עמדה פוליטית הפולשת לטריטוריה הגברית (הלמן 2003, 567–569).

קולות אלו נדמו באינתיפאדת אל־אקצא, חרף התחושה הציבורית המתחזקת שהקרבת הקורבנות היא חסרת תוחלת. התארגנויות כגון "פרופיל חדש", "היום השביעי", "האם החמישית" ואף "שובי", שמיקדה את מאמציה ביציאה מעזה, נשענו על בסיס תמיכה מוגבל. הסבר מרכזי לכך קשור בסדר הרפובליקני. הפרת המשוואה שהיתה גלומה בו בעבר העצימה את הבקרה הקהילתית על הצבא. עם השינוי בהרכב החללים, שינה הסדר הרפובליקני את פניו. ההרכב החדש הביא להדממת קולן של הקבוצות המשפיעות, שכן המחיר המוגבל ששילמו באינתיפאדת אל־אקצא לא המריץ אותן לפעולה ולא גיבש מסה קריטית של מחאה. לעומתן, קבוצות פריפריאליות שנפגעו הונחו בידי אתוס של הקרבה, או שלא היתה להן היכולת לפעול בזירה הפוליטית.

כך כוננה המדינה מחדש את המשוואה הרפובליקנית, במחיר נמוך יחסית. לעניין זה משנית היא השאלה אם השינוי בהרכב ההרוגים נובע משינויי מוטיבציה, שמקורם בהפרת המשוואה הרפובליקנית, או ממדיניות ההסללה האתנית־מעמדית של הצבא. משמעויות יותר היא פעילותה של המדינה, המכוננת מחדש את המשוואה הרפובליקנית המופרת. התוצאה היא הגדלת חופש התמרון של הצבא וחידוש האוטונומיה המקצועית שלו. השתתת הגיוס על קבוצות פריפריאליות מבשרת על התחזקות יחסי הניכור בין הצבא לבין האליטות האזרחיות. מצד אחד, מתגברת המוטיבציה לבקר את הצבא על התנהלותו, אך מצד אחר גוברת הנכונות להשלים עם קורבנות אנושיים הן מצד הקבוצות האשכנזיות, המוכנות ביתר קלות לקבל את הקורבנות משום שהם אינם באים משורותיהן, והן מצד הקבוצות הפריפריאליות, המוכנות לקבל את הקורבנות בשל אתוס הקרבה.¹²

6. סיכום

מאז שנות השמונים מתנהל בשיח האמריקני ויכוח בשאלה אם במלחמת ויטנאם נהרגו החיילים העניים.¹³ הפילוח האתני-מעמדי של ההרוגים במלחמה הנוכחית בעיראק מעורר בארצות הברית דיונים ציבוריים באפשרות לחדש את גיוס החובה כדרך לחלוקת נטל שוויונית יותר.

בשיח הישראלי לא מתנהל דיון כזה. צה"ל ביצר מאז ומעולם את האתוס האוניברסליסטי של "צבא העם", המגייס לכאורה את כל רובדי העם (היהודי). יותר משדמיזי זה הלם את המציאות, הוא הלם את האינטרס של הצבא להגן בקנאות על דימויו האוניברסלי עתיר היוקרה. לכן נמנע הצבא מלפרסם נתונים על ההרכב האתני והמעמדי של חייליו, ובמציאות כזו קשה להניב עיסוק גלוי בשאלה מי תורם לשירות גם בהקרבת חייו. מגבלתו של השיח הציבורי בנושא הצבאי בולטת דווקא נוכח ההתרחבות של פוליטיקת הזהויות בישראל, המתמקדת במאבק של קבוצות בעלות מאפיינים אתניים או מגדריים על הכרה, על קידום אינטרסים ועל אופני הייצוג בתקשורת ובשפה (Ben-Eliezer 2003). פוליטיקת הזהויות מאופיינת גם בקריאת תיגר על ההגמוניה האשכנזית החילונית, על ה"ישראליות" המסורתית ועל אידיאולוגיית כור ההיתוך, לטובת גיבושה של ישראליות חדשה המיוסדת על תרבויות משנה (ראו יונה ושנהב 2000; קימרלינג 2004). ברם, סוגיית הייצוג האתני-מעמדי בחלוקת משאבי העוצמה החברתיים עדיין לא התפרסה גם לשיח על הייצוג במפת ההרוגים.

גירעון שיחני זה בולט גם נוכח הטענה, שכבר לאחר מלחמת 1948 השתלטה הקבוצה שהובילה אז את הצבא – גברים אשכנזים חילונים ותיקים – על ריטואל ההנצחה של נופלי המלחמה, פיארה את הישגיה וגימדה את חלקם של אלו שלא השתייכו לקבוצה זו, אך תרמו את תרומתם (אלמוג 1997, 190–197; סיון 1991, 55–101). משהחלו להתגלע ויכוחים בין הקבוצות השונות על מהות השכול, הפך גם אתוס השכול לסובייקט של פוליטיקת הזהויות, המבקשת לפורר את האוניברסליות שלו (רוזנטל 2001, 7–12). אולם דיונים אלו ואחרים טרם הצמיחו דיון בשאלות כגון מהו מוצאם האתני והמעמדי של ההרוגים וכיצד הוא מקרין על שיח השכול.

במאמר זה ביקשתי להתמודד עם שתיקה זו. הצגתי שני היבטים משמעותיים של מיפוי ההרוגים. ראשית, המיפוי משקף את הרכב הנושאים בנטל הלחימה, המשמעותי אף יותר מהרכבו של הצבא. שנית, תמונה זו חשובה כדי להבין כיצד מתורגם השכול לפעולה פוליטית.

מהמאמר משתמעם שלושה כיוונים עיקריים לדיון ולמחקר. ראשית, דרושה בחינה מדוקדקת יותר של השינוי בהרכב החברתי של הדרג הלוחם ובחלוקת העבודה האתנית

13 Appy 1993; Barnett, Stanley and Shore 1992; Fallows 1993

והמעמדיות הפנימיות בתוכו, מעבר למשתקף במפת ההרוגים. שנית, נוכח העובדה שהלחימה מבוססת כיום פחות על האליטות, ויותר על קבוצות שמרניות בעלות אינטרס לוחמני הטבוע במיקומן החברתי, ראוי לבחון עד כמה שינוי זה תורם להגברת השליטה של הקהילה הפוליטית בישראל על הצבא, או להחלשתה (Levy 2004).

שלישית, יש לבחון עד כמה מיפוי ההרוגים מחדד את אי-הסימטריה המתהווה בחברה בישראל בין תרומה צבאית לבין תמורה חברתית. הסימטריה תרומה-תמורה היתה מעוגניו של הסדר הפוליטי-חברתי הרפובליקני. קריסתו של סדר זה, ותיעול הקבוצות המוחלשות להקרבה ללא תמורה סימטרית, מעוררים שאלות, חלקן מוסריות. השאלות המוסריות יחריפו ככל שהעיסוק הצבאי יהפוך למשלח יד לכל דבר. עולות גם שאלות חברתיות ופוליטיות: מהן ההשלכות של אי-סימטריה זו על התנהלות הצבא ועל התנהלותן של הקבוצות בזירה הפוליטית, נוכח תסמונת התסכול של "השיבה משדה הקרב"? תסכול זה עשוי להוליד תביעה להחיל על הפריפריה החברתית משוואה רפובליקנית משופרת, שבמסגרתה יקריבו הקבוצות את קורבנן תמורת תגמול גבוה יותר.

כך או כך, ראוי שהשינוי בהרכב הצבא, או למצער בהרכב ההרוגים, יעלה לסדר היום הציבורי והאקדמי. השתיקה העוטפת את הנושא ראוי לה שתתפוגג.

ביבליוגרפיה

- אלמוג, עוז, 1997. הצבר: דיוקן, עם עובד, תל-אביב.
- בן-אליעזר, אורי, 1995. דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי 1936–1956, דביר, תל-אביב.
- בן-סימון, דניאל, 2002. "מוות בשם אריאל", הארץ, מהדורת אינטרנט, 11.1.2002.
- בר-סימן-טוב, יעקב, אפרים לביא, קובי מיכאל ודניאל בר-טל, 2005. העימות האלים הישראלי-פלסטיני 2000–2004, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים.
- גוטוויין, דני, 2004. "הערות על היסודות המעמדיים של הכיבוש", תיאוריה וביקורת 24 (אביב): 203–211.
- דורון, גדעון, ואודי לבל, 2003. "תקשורת פוליטית של שכול: הגדרת תאונות האימונים כבעיה חברתית", בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה, ערכו מאג'ד אלחאג' ואורי בן-אליעזר, אוניברסיטת חיפה, חיפה, עמ' 145–175.
- הלמן, שרה, 2003. "מחאה וסימון גבולות מגדריים ואתנו-מעמדיים: כיצד היה השלום לסמל של זהות אתנו-מעמדית", בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה, ערכו מאג'ד אלחאג' ואורי בן-אליעזר, אוניברסיטת חיפה, חיפה, עמ' 557–573.
- זמיר, דני, 1988. "בני הקיבוץ והשירות הצבאי", נוער, ערכים וביטחון: נספח למערכות 312–313: 18–20.
- יונה, יוסי, ויהודה שנהב, 2000. "המצב הרב-תרבותי", תיאוריה וביקורת 17 (סתיו): 163–188.
- עיש, מאיר, 2004. "מעמדות בישראל", מגמות מ"ג: 267–286.

- לוי, יגיל, 2003. צבא אחר לישראל: מיליטריזם חומרני בישראל, ידיעות אחרונות, סדרת תפוז"ח, תל-אביב.
- לוי, יגיל, ויואב פלד, 1993. "השבר שלא היה: הסוציולוגיה הישראלית בראי מלחמת ששת הימים", תיאוריה וביקורת 3 (חורף): 115–128.
- לומסקי-פדר, עדנה, ואיל בן-ארי, 2003. "מ'עם במדים' ל'מדים שונים לעם': ניהול שונות תרבותית וחברתית בצה"ל", בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בישראל בעידן משתנה, ערכו מאג'ד אלחאג' ואורי בן-אליעזר, אוניברסיטת חיפה, חיפה, עמ' 255–286.
- ליין, יחזקאל, 2002. גזל הקרקעות: מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית, בצלם, ירושלים.
- מקובר-בליקוב, שרי, 2005. "כאילו, שאני אלחם?" מעריב: סופשבוע, 11.2.2005, עמ' 22–26.
- מרכז אדוה, 1999. מועסקים לפי משלח יד, יבשת לידה, קבוצת אוכלוסייה ומין, 1999 באחוזים (<http://www.adva.org/ivrit/pearim/occupation-continents.htm>).
- סבירסקי, שלמה, 1981. לא נחשלים אלא מנוחשלים: מזרחים ואשכנזים בישראל: ניתוח סוציולוגי ושיחות עם פעילים ופעילות, מחברות למחקר ולביקורת, חיפה.
- סיון, עמנואל, 1991. דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון, מערכות, תל-אביב.
- סמוחה, סמי, 1993. "שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים ודמוקרטיה בישראל", החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, ערך אורי רם, ברירות, תל-אביב, עמ' 172–202.
- קימרלינג, ברנך, 2004. מהגרים, מתיישבים, ילידים: המדינה והחברה בישראל, בין ריבוי תרבויות למלחמות תרבות, עלמא ועם עובד, תל-אביב.
- רוזנטל, רוביק, 2001. האם השכול מת? כתר, תל-אביב.
- רם, אורי, 2005. הגלובליזציה של ישראל: מק'וורלד בתל-אביב, ג'יהאד בירושלים, רסלינג, תל-אביב.
- שבתאי, מלכה, 1999. "הכי אחי": מסע הזהות של חיילים עולים מאתיופיה, צ'ריקובר, תל-אביב.
- שומסקי, דימיטרי, 2001. "אתניות ואזרחות בתפיסת הישראלים הרוסים", תיאוריה וביקורת 19 (סתיו): 17–40.
- טרנן, רון, 1998. "מהפך במוטיבציה לשירות בצה"ל: הסבר אפשרי", מערכות 360: 28–35.
- שנהב, יהודה, 2003. היהודים-הערבים: לאומיות, דת ואתניות, עם עובד, תל-אביב.
- ששון-לוי, אורנה, 2001. כינון זהויות מגדריות בצבא הישראלי, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, ירושלים.
- Appy, Christian, G. 1993. *Working Class War: American Combat Soldiers and Vietnam*. Chapel Hill: North Carolina University Press.
- Azarya, Victor, and Baruch Kimmerling, 1998. "New Immigrants as a Special Group in the Israeli Armed Forces," in *Studies of Israeli Society 8: Immigration to Israel: Sociological Perspectives*, eds. Elazar Leshem and Judith T. Shuval. New Brunswick, New Jersey: Transaction Books, pp. 229–252.
- Barnett, Arnold, Timothy Stanley and Michael Shore, 1992. "America's Vietnam Casualties: Victims of a Class War?" *Operations Research* 40: 856–866.

- Barnett, Michael, 1992. *Confronting the Costs of War: Military Power, State, and Society in Egypt and Israel*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Ben-Eliezer, Uri, 2003. "New Associations or New Politics? The Significance of Israeli-Style Post Materialism," *Hagar: International Social Science Review* 4 (1–2): 5–34.
- Burk, James, 1995. "Citizenship Status and Military Service: The Quest for Inclusion by Minorities and Conscientious Objectors," *Armed Forces and Society* 21 (4): 503–529.
- Enloe, Cynthia, 1980. *Ethnic Soldiers: State Security in Divided Societies*. Athens: Georgia University Press.
- Fallows, James, 1993. "Low-Class Conclusions," *The Atlantic Monthly* 271: 38–42.
- Herzog, Hanna, 1998. "Women's Status in the Shadow of Security," in *Security Concerns: Insights from the Israeli Experience*, eds. Daniel Bar-Tal, Dan Jacobson and Aharon Kleiman. Stamford, Connecticut: JAI Press, pp. 329–346.
- Kanaaneh, Rhoda, 2003. "Embattled Identities: Palestinian Soldiers in the Israeli Military," *Journal of Palestine Studies* 32 (3): 5–20.
- Lake, David, 1992. "Powerful Pacifists: Democratic States and War," *American Political Science Review* 86 (1): 24–37.
- Lebel, Udi, and Natti Ronel, 2005. "Parental Discourse and Activism as a Response to Bereavement of Fallen Sons and Civilian Terrorist Victims," *Journal of Loss and Trauma* 10: 1–23.
- Levy, Yagil, 1997. *Trial and Error: Israel's Route from War to De-Escalation*. Albany, New York: SUNY Press.
- , 2004. "Israel's Rough Draft," *Foreign Policy* 142: 84–86.
- Moskos, Charles, 2001. "What Ails the All-Volunteer Force: An Institutional Perspective," *Parameters* 31: 29–47.
- Ricks, Thomas, 1997. "The Widening Gap between the Military and Society," *Atlantic Monthly* 280: 66–78.
- Shafir, Gershon, and Yoav Peled, 2002. *Being Israeli: The Dynamics of Multiple Citizenship*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Silver, Beverly, Forthcoming. "Labor, War and World Politics: Contemporary Dynamics in World-Historical Perspective," in *Labour and New Social Movements in a Globalizing World System*, eds. Berthold Unfried, Marcel Van der Linden and Christine Schindler. Leipzig: Akademische Verlagsanstalt.
- Tilly, Charles, 1997, "Democracy Is a Lake," in *Roads from Past to Future*, by Charles Tilly. Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, pp. 193–215.
- Wendt, Alexander, 1992. "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics," *International Organization* 46 (2): 391–425.

